

Vydalo SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ, Praha 2000.
Vydání první.

Z anglického originálu *Runaway World (How Globalisation is Reshaping our Lives)*, vydaného nakladatelstvím Profile Books Ltd., London 1999, přeložila Jana Ogrocká.

Ediční řada POST, 4. svazek. Rediguje Miloslav Petrusek.
Odpovědná redaktorka Marie Černá.

Návrh obálky Rudolf Štorkán.
Sazba Depasia, Hostouň 89.

Vytiskl FINIDR, s.r.o., Lipová ul., Český Těšín.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4-Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav.

Adresa nakladatelství:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Jilská 1, 110 00 Praha 1

Distribuce pro Slovensko:
AF s.r.o. – distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava

Copyright © 1999 by Anthony Giddens
All rights reserved.

Translation © Jana Ogrocká 2000

ISBN 80-85850-91-5

ANTHONY GIDDENS

UNIKAJÍCÍ SVĚT

Jak globalizace mění náš život

přeložila Jana Ogrocká

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Praha 2000

Obsah

Městská knihovna
knih. 1 odd. 1

G 4684

ex.: 4

Předmluva	7
Úvod	11
1. Globalizace	17
2. Riziko	33
3. Tradice	51
4. Rodina	69
5. Demokracie	87
Vybraná četba	105
Rejstřík	123

Předmluva

Tato útlá kniha se zrodila z cyklu reithovských přednášek pro rok 1999, které BBC uvedla na Rádiu 4 a ve svém zahraničním vysílání. Skutečnost, že můj přednáškový cyklus byl v rámci reithovských přednášek posledním ve dvacátém století, je svým způsobem poetou. Vzhledem k tomuto načasování jsem pokládal za vhodné věnovat se širší řadě témat o stavu světa na konci století. Doufal jsem, že přednášky vyvolají polemiky a diskuse, což se také stalo. K mému uspokojení se na ně sesypaly útoky v novinách a časopisech z celého světa. Naštěstí si ale získaly také spoustu obhájců.

Pro cyklus přednášek i tuto knihu jsem vybral název *Unikající svět*, neboť vystihuje pocit řady z nás, lidí žijících v době rychlých změn. Nejsem ale první, kdo termín „unikající svět“ použil. V tomto ohledu nejsem dokonce ani prvním z reithovských přednášejících. Svůj

přednáškový cyklus tak již asi před čtvrtstoletím pojmenoval proslulý antropolog Edmund Leach, který však tehdy za tento název postavil otazník. Mám za to, že dnes již tam být nemusí.

Leach své přednášky nahrál ve studiu kdesi v útro-
bách londýnské budovy rádia a totéž až donedávna pla-
tilo i o všech ostatních přednášejících. Tradici porušil
v roce 1998 historik války John Keegan, který hovořil
před pozvaným publikem. Za každou přednáškou násle-
doval prostor pro otázky a odpovědi. Tohoto modelu
jsem se přidržel i já, ale mé přednášky přinesly ještě jed-
nu změnu, protože byly jako první mezinárodní. Úvodní
a závěrečná přednáška – o globalizaci a o demokracii –
se uskutečnily v Londýně. Přednáška o riziku byla na-
hrána v Hongkongu, o tradici v Dillí a o rodině ve Wa-
shingtonu DC. Všechny vzbudily u posluchačů silnou
odezvu a chtěl bych poděkovat všem, kdo se zúčastnili.

Rád bych také poděkoval těm, kdo se podíleli na
internetové diskusi, která se kolem přednášek rozvinu-
la. Naší snahou bylo podnítit globální elektronickou
výměnu názorů na globalizaci. Komentáře a kritiky po-
slala spousta lidí ze všech koutů světa. Doufám, že mi
prominou, že nejsem s to jednotlivě reagovat na jejich
postřehy a vznesené dotazy.

Další lidé se do mé práce zapojili dlouhodoběji,
když mi pomáhali při přípravě přednášek, a jsem jim

všem velmi zavázán, ať už byl úspěch přednášek jaký-
koli. Mé díky si jmenovitě zaslouží: James Boyle, ve-
doucí Rádia 4; Sir Christopher Bland, předseda BBC;
Gwyneth Williams, producentka; Charles Sigler, Smita
Patel, Gary Wisby, Mark Byford, Mark Smith, Marion
Greenwood, Jenny Abramsky, Sue Lynas, Mark Dama-
zer, Sheila Cook, jakož i ostatní z produkčního štábu
BBC; moderátoři BBC, kteří odvedli znamenitou práci
– Melvyn Bragg, Matt Frei, Mark Tully a Bridget Ken-
dall; Anna Ford, která mi pomohla v řadě věcí; a dále
lidé z London School of Economics – Anne de Sayrah,
Denise Annett a Miriam Clarke za několikeré bezvad-
né přepsání rukopisu, Amanda Goodall, Alison Chec-
vers, Chris Fuller, Fiona Hodgson, Boris Holzer a Reg-
gie Simpson. Za rady a podporu jsem zvláště vděčný
Aleně Ledenevě. Řadou pronikavých postřehů při pro-
čítání různých verzí rukopisu pak přispěl David Held.

Anthony Giddens

červen 1999

Úvod

„Svět chvátá a spěje k svému konci“ – to prohlásil jistý arcibiskup Wulfstan při kázání v Yorku roku 1014. Podobné pocity se zrovna tak mohou objevovat i dnes. Jsou naděje a úzkosti každé doby pouhým opisem z dob předcházejících? Je svět, ve kterém žijeme na konci dvacátého století, skutečně v něčem jiný než dříve?

Ano, je. Máme dobré, objektivní důvody se domnívat, že žijeme v době velkého historického přechodu. Změny, které na nás působí, se navíc neomezují na jednu část zeměkoule, ale pronikají téměř všude.

Naše epocha se rozvinula pod vlivem vědy, technologie a racionálního myšlení, které mají svůj původ v Evropě sedmnáctého a osmnáctého století. Západní industriální kulturu utvářelo osvícenství – díla myslitelů, kteří se postavili proti vlivu náboženství a dogmatu

a chtěli je nahradit rozumovějším přístupem k praktickému životu.

Osvícenští filosofové se drželi prosté, nicméně zjevně velmi mocné zásady. Čím více budeme schopni svět a sebe racionálně chápat, myslili si, tím více budeme moci utvářet historii podle svých záměrů. Musíme se osvobodit od zvyků a předsudků minulosti, a pak budeme moci řídit budoucnost.

Karel Marx, který našel v osvícenském myšlení silnou inspiraci, to vyjádřil zcela jednoduše. Tvrdil, že musíme porozumět historii, abychom ji mohli vytvářet. Díky této představě měl Marx a marxismus ve dvacátém století obrovský vliv.

Podle této představy by měl svět s dalším rozvojem vědy a technologie získávat na stabilitě a uspořádanosti. Takový názor přijalo i mnoho myslitelů, kteří se stavěli proti Marxovi. Spisovatel George Orwell například do budoucna očekával společnost, která bude až příliš stabilní a vypočitatelná a v níž se z nás všech stane pouhá kolečka v obrovském sociálním a ekonomickém soustrojí. Podobné byly předpoklady řady sociálních myslitelů, mezi nimi i slavného německého sociologa Maxe Webera.

Ale svět, v němž se dnes nacházíme, nevypadá zrovna tak, jak se předpokládalo, a ani nevzbuzuje takové pocity. Zdá se, že svět, místo abychom jej měli stále ví-

ce pod kontrolou, se naši kontrole vymyká – že nám uniká. Některé z vlivů, jež měly do našeho života údajně vnášet jistotu a předpověditelnost – pokrok vědy a technologie nevyjímaje –, mají často zcela opačný účinek. Například globální klimatické změny a rizika, jež je provázejí, jsou nejspíše důsledkem našich zásahů do prostředí. Nejde o přirozené jevy. Ve snaze těmto rizikům čelit samozřejmě využíváme vědu a technologii, které však samy v prvé řadě přispěly k jejich vytvoření.

Ocitáme se v rizikových situacích, které nikdo v dřívější historii nemusel řešit – a globální oteplování je pouze jednou z nich. Spousta nových rizik a nejistot na nás působí bez ohledu na to, kde žijeme a jak jsme privilegiovaní nebo ubozí. Souvisejí s globalizací, s balíkem změn, který je námětem této knihy jako celku. I věda a technologie se globalizují. Bylo zjištěno, že na světě dnes pracuje více vědců, než jich bylo za celou předchozí historii vědy dohromady. Globalizace ale má i množství dalších rozmanitých dimenzí. Vnáší do hry nové formy rizika a nejistoty, mezi nimi zvláště ty, které jsou spojeny s globální elektronickou ekonomikou, jež je sama velmi čerstvou záležitostí. A i zde je tak jako v případě vědy riziko dvojznačné. Rizika jsou úzce svázána s inovacemi. Neměla by se vždycky minimalizovat – vždyť aktivní přijetí finančních a podnikatelských rizik je základní hnací silou globalizující se ekonomiky.

O tom, co je to vlastně globalizace a zda jde ve skutečnosti o něco nového, se vedou vášnivé spory. Těmto sporům se věnuji v 1. kapitole, protože na nich závisí spousta dalších věcí. Podstata je ale vlastně celkem jasná. Globalizace zásadně přetváří způsob našeho života. Přichází od západu, nese jasně patrnou pečeť americké politické a ekonomické moci a ve svých důsledcích je velmi nevyvážená. Globalizace však není prostě nadvládou Západu nad zbytkem světa; na Spojené státy působí stejně tak, jako na jiné země.

Globalizace ovlivňuje jak události dějící se ve světovém měřítku, tak naš každodenní život. Proto jsem do této knihy zahrnul také poměrně podrobnou rozpravu o sexualitě, manželství a rodině. V převážné části světa uplatňují ženy nárok na větší autonomii, než jakou měly dříve, a velkou měrou se stávají součástí pracovní síly. Takové aspekty globalizace jsou přinejmenším stejně důležité jako ty, jejichž rámcem je globální trh. Zvyšují napětí a tlaky působící na tradiční způsob života a kulturu ve většině oblastí světa. Tradiční rodina je ohrožena, mění se a bude se dále měnit. Velkou proměnou procházejí také jiné tradice, například ty, které jsou spojeny s náboženstvím; a ze světa bortících se tradic se rodí fundamentalismus.

Na bojišti dvacátého prvního století se fundamentalismus postaví proti kosmopolitní toleranci. V globali-

zujícím se světě, kde se informace i obrazy běžně přenášejí po celé zeměkouli, jsme všichni pravidelně v kontaktu s jinými lidmi, kteří myslí a žijí jinak než my. Zatímco kosmopolité tuto kulturní spleť vítají a přijímají, pro fundamentalisty je důvodem k znepokojení a hrozbou. Ať již jde o sféru náboženství, etnické identity nebo nacionalismu, všude se utíkají k obnovené a očištěné tradici – a dosti často také k násilí.

Oprávněně lze doufat, že kosmopolitní hledisko nakonec zvítězí. Tolerance ke kulturní rozmanitosti a demokracie jsou navzájem úzce spojeny a demokracie se dnes rozšiřuje po celém světě. A s rozšiřováním demokracie se objevuje globalizace. Globalizace ale na druhé straně paradoxně odkrývá meze demokratických struktur, které patří k těm nejznámějším, totiž struktur parlamentní demokracie. Stávající instituce je třeba dále demokratizovat, a to způsoby, jež by odpovídaly požadavkům globálního věku. Nikdy se nestaneme pány své historie, ale jsme schopni a musíme najít způsob, jak náš unikající, splašený svět přivést k poslušnosti.

1. Globalizace

Jedna moje známá studuje vesnický život ve střední Africe. Když před pár lety poprvé navštívila dalekou končinu, v níž měla provádět terénní práci, byla hned v den svého příjezdu pozvána na večer do jedné místní domácnosti. Myslela si, že pozná něco z tradičních zábav v této izolované komunitě. Místo toho sledovala na videu *Základní instinkt*. Do londýnských kin tento film tehdy ještě nedorazil.

Takové momenty cosi o světě prozrazují a to, o čem vypovídají, je dost významné. Věc nespočívá pouze v tom, že lidé ke svému stávajícímu způsobu života přidají moderní výbavu – videa, televizory, osobní počítače atd. Žijeme ve světě přeměn, které mají vliv na téměř každou stránku toho, co děláme. Tak či onak nás to žene do globálního řádu, kterému nikdo dobře ne-

rozumí, ale který nám všem dává pocítit svou přítomnost.

Globalizace možná není obzvlášť pěkné nebo elegantní slovo, ale nikdo, kdo chce porozumět našim vylídkám na konci století, je nemůže ignorovat. Často jezdím přednášet do zahraničí. V poslední době jsem nebyl v jediné zemi, kde by se o globalizaci vášnivě nediskutovalo. Ve Francii užívají slova *mondialisation*, ve Španělsku a Latinské Americe *globalización* a Němci zase říkají *Globalisierung*.

Globální rozšíření tohoto termínu svědčí o směrech vývoje, na které poukazuje. O globalizaci mluví každý podnikatelský guru a žádný politický projev není úplný, pokud na ni neodkáže. A přesto se ještě na konci osmdesátých let tento termín v podstatě neužíval ani v každodenním jazyce, ani v akademické literatuře. Vynořil se odnikud, aby se ujal téměř všude.

Vzhledem k jeho náhlé popularitě není divu, že význam tohoto pojmu není pokaždé jasný a že vyvolal reakci mezi intelektuály. Globalizace souvisí s tezí, že dnes všichni žijeme v jednom světě. Ale jak přesně, jakými způsoby, a je tato představa skutečně odůvodněná? V debatách o globalizaci, s nimiž se za několik posledních let roztrhl pytel, zastávají různí myslitelé téměř naprosto protikladné názory. Někteří celou věc zpochybňují. Těm budu říkat skeptici.

Podle skeptiků nejsou všechny ty řeči o globalizaci ničím jiným než právě jen řeči. Globální ekonomika se bez ohledu na svoje přednosti i potíže a strasti nijak zvlášť neliší od toho, co tu existovalo v minulých dobách. Svět už po řadu let pokračuje v podstatě stejně.

Skeptici tvrdí, že většina zemí získává pouze malou část svého příjmu ze zahraničního obchodu. Značná část hospodářské směny se nadto děje spíše mezi regiony než skutečně celosvětově. Země Evropské unie například zpravidla obchodují mezi sebou a totéž lze říci i o ostatních hlavních obchodních blocích, jako o asijsko-tichomořském nebo severoamerickém.

Jiní zaujímají stanovisko zcela odlišné. Ty budu nazývat radikály. Radikálové dokazují, že globalizace je nejenom velmi reálná, ale že její důsledky lze cítit všude. Globální trh je podle nich mnohem rozvinutější dokonce i ve srovnání s ne tak dávnými šedesátými a sedmdesátými lety, a je lhostejný ke státním hranicím. Státy ztratily většinu své někdejší svrchovanosti a politici do velké míry přišli o schopnost ovlivňovat události. Nepřekvapuje, že k politickým vůdcům už nemá nikdo respekt a nikoho ani příliš nezajímá, co mohou říci. Éra národního státu je pryč. Jak říká japonský ekonomický publicista Kenichi Ohmae, z národů se staly pouhé „fikce“. Ohmae i další autoři vidí v hospodářských těžkostech asijské krize v roce 1998 potvrzení

realnosti globalizace, i když z hlediska její rozkladné stránky.

Skeptiky lze zpravidla najít na politické levici, zejména na té staré. Jestliže je totiž toto všechno v zásadě pouhým mýtem, vlády mohou i nadále kontrolovat ekonomický život a sociální stát může zůstat nedotčený. Představa globalizace je podle skeptiků ideologií, s níž přišli vyznavači volného trhu, kteří chtějí odbourat sociální systémy a zkrátit státní výdaje. Pokud se vůbec něco stalo, pak jde o návrat k situaci, v níž se svět nacházel před sto lety. Otevřená globální ekonomika tady byla už na konci devatenáctého století a i tehdy na ni připadala velká část obchodu, včetně měnových transakcí.

Kdo má tedy v tomto sporu pravdu? Myslím, že radikálové. Úroveň světového obchodu je dnes mnohem vyšší než kdy předtím a pokrývá daleko širší sféru zboží a služeb. Největší rozdíl je ale v úrovni finančních a kapitálových toků. Pro dnešní světovou ekonomiku s tím, jak je přizpůsobena elektronickým penězům – penězům, které existují pouze jako číslce v počítačích –, nenajdeme v dřívějších dobách obdoby.

V podmínkách nové globální elektronické ekonomiky mohou správcové fondů, banky, korporace a také milióny individuálních investorů převádět obrovský kapitál z jednoho konce světa na druhý pouhým kliknu-

tím myši. Svým počínáním mohou destabilizovat ekonomiky, které se zdály být pevné jako skála – k čemuž došlo v případě asijské měnové krize.

Objem světových finančních transakcí se obvykle měří v amerických dolarech. Milión dolarů je pro většinu lidí spousta peněz. Kdybychom ho změřili jako balíček stodolarových bankovek, byl by přes dvacet centimetrů tlustý. Miliarda dolarů, jinými slovy tisíc miliónů, by byla vyšší než Svatopavelská katedrála a bilión dolarů – milión miliónů – by se tyčil do výšky přes 200 kilometrů, a více než dvacetkrát by tedy převyšil Mount Everest.

Dnes se ale *každý den* na globálních peněžních trzích obrátí mnohem více než bilión dolarů. To představuje masivní nárůst i oproti konci osmdesátých let, natož pak ve srovnání se vzdálenější minulostí. Ať máme v kapse jakékoli peníze, jejich hodnota i hodnota našich bankovních kont se každým okamžikem mění v závislosti na fluktuaci těchto trhů.

Sám bych tedy neváhal prohlásit, že globalizace, tak jak ji zakoušíme, je v mnoha ohledech nejenom nová, ale přímo revoluční. Přesto si nemyslím, že skeptici nebo radikálové správně pochopili, co globalizace je a jaké důsledky z ní pro nás plynou. Obě skupiny na tento fenomén nazírají výhradně z ekonomického hlediska – a to je chyba. Globalizace není jen ekonomická, ale ta-

ké politická, technologická a kulturní. Ovlivňuje ji především vývoj v komunikačních systémech, jehož počátky musíme hledat až na konci šedesátých let.

V polovině devatenáctého století poslal massachusettský malíř-portrétista Samuel Morse prostřednictvím telegrafu první větu: „Co vykonal Bůh?“ Zahájil tak novou fázi v historii světa. Nikdy předtím nebylo možno poslat sdělení bez toho, že ho někdo někam přenesl nebo převezl. Nástup satelitních komunikačních technologií však vyznačuje stejně dramatický rozchod s minulostí. První komerční satelit zahájil činnost až v roce 1969. Dnes se nad zemí vznáší více než 200 takových satelitů a každý z nich přenáší obrovské množství informací. Vůbec poprvé je možná okamžitá komunikace mezi opačnými konci světa. Také jiné typy elektronického spojení, stále více provázané se satelitním přenosem informací, se za několik posledních let zrychlily. Před koncem padesátých let ještě neexistovaly žádné jednocelové transatlantické nebo transpacifické kabely. Když se objevily, mohly přenášet méně než 100 hovorů. Ty dnešní jsou schopny jich přenést více než milión.

Prvního února 1999, přibližně 150 let poté, co Morse vymyslel svůj systém teček a čárek, se Morseova abeceda definitivně rozloučila se světovou scénou. Přestala se užívat jako dorozumívací prostředek na moři. Na její místo nastoupil systém využívající satelitní

technologie, jímž lze v okamžiku přesně lokalizovat loď v nebezpečí. Většina zemí se na tento přechod připravila o nějaký čas dříve. Například Francouzi přestali používat morseovku ve svých vodách už v roce 1997, kdy s galskou okázalostí odvysílali: „Všem, všem! Toto je naše poslední volání, než umlkneme navždy.“

Okamžitá elektronická komunikace neznamená pouze rychlejší přenos zpráv a informací. Její existence mění samu povahu našeho života, ať jsme chudí, nebo bohatí. Je-li možné, abychom lépe znali tvář Nelsona Mandely než obličej nejbližšího souseda, pak se v povaze naší každodenní zkušenosti muselo něco změnit.

Nelson Mandela je globální celebritou a celebrity jsou jako takové do velké míry produktem nových komunikačních technologií. Dosah mediálních technologií roste s každou novou vlnou inovací. Rozhlasu ve Spojených státech trvalo 40 let, než získal 50 miliónů posluchačů. Stejný počet lidí užíval osobní počítače už za 15 let od jejich zavedení. Jakmile byl k dispozici internet, stačily jenom 4 roky, aby ho pravidelně využívalo 50 miliónů Američanů.

Je mylné se domnívat, že globalizace se týká jenom velkých systémů, jako například světové finanční soustavy. Globalizace nesouvisí pouze s tím, co je „tam venku“, kdesi daleko od jednotlivce. Je to jev, který je také „přímo tady“ a ovlivňuje osobní a intimní aspekty

našeho života. Mohlo by se například zdát, že diskuse o rodinných hodnotách, probíhající v řadě zemí, nemá s globalizačními vlivy co dělat. Tak tomu ale není. V mnoha končinách světa procházejí tradiční rodinné systémy proměnou nebo jsou pod tlakem, zvláště když ženy uplatňují nárok na větší rovnost. Nikdy dříve – kam až historická paměť sahá – neexistovala společnost, v níž by ženy byly alespoň přibližně rovny mužům. Jde vskutku o globální revoluci v každodenním životě a její důsledky jsou patrné po celém světě od sféry práce po politiku.

Globalizace tedy není jeden proces, ale složitý soubor procesů, které působí navzájem rozporně či protikladně. Většina lidí v globalizaci vidí „odstředivou“ sílu či vliv směřující pryč od lokálních komunit a národů ke globální aréně. A jeden z jejích dopadů je opravdu takový. Národní státy skutečně ztrácejí část své dřívější ekonomické moci. Globalizace ale má i opačný účinek. Netáhne jenom směrem vzhůru, ale tlačí také dolů – vyvíjí nové tlaky na lokální autonomii. Americký sociolog Daniel Bell to dobře vystihl, když říká, že národ je nyní nejenom příliš malý na to, aby mohl řešit velké problémy, ale také příliš velký, aby vyřešil ty malé.

Globalizace je v různých částech světa důvodem k ožívování lokální kulturní identity. Ptáme-li se například, proč chtějí Skotové v rámci Spojeného království

větší nezávislost nebo proč je v Quebecu silné separatistické hnutí, odpověď bychom neměli hledat pouze v kulturní historii Skotů nebo Quebecu. Lokální nacionalismus raší jako reakce na globalizační tendence, tak jak vliv dřívějších národních států slábne.

Síla globalizace působí také do stran. Uvnitř států i jimi napříč vytváří nové ekonomické a kulturní zóny. Jako příklady mohou sloužit oblast kolem Hongkongu, severní Itálie a Silicon Valley v Kalifornii. Nebo si vezměme barcelonský region: Oblast kolem Barcelony v severním Španělsku sahá až do Francie. Katalánie, k níž Barcelona patří, je úzce spojena s Evropskou unií. Je součástí Španělska, ale vyhlíží také ven.

K těmto změnám vede celá řada faktorů, z nichž některé jsou strukturální, jiné specifitější a historicky podmíněné. Mezi hnacími silami najdeme určitě i ekonomické vlivy, zejména globální finanční systém. Tyto síly ale nejsou stejné jako síly přírodní. Utvářely je technologie a prolínání kultur, ale také rozhodnutí vlád ve prospěch liberalizace a deregulace ekonomik jednotlivých států.

Další váhu tomuto vývoji dodal kolaps sovětského komunismu, protože díky němu už žádná významnější skupina zemí nestojí mimo. Tento kolaps nebyl ničím, co se událo prostou shodou okolností. Proč a jak dospěl sovětský komunismus k svému konci, opět vysvětluje

globalizace. Bývalý Sovětský svaz a východoevropské země se mohly v ukazatelích růstu srovnávat se Západem asi tak do první poloviny sedmdesátých let. Potom najednou zůstaly hluboko pozadu. Se svým důrazem na státní podniky a těžký průmysl nemohl sovětský komunismus v globální elektronické ekonomice konkurovat. A podobně nemohl v éře globálních médií přežít základ komunistické politické autority – ideologická a kulturní kontrola.

Režimy v Sovětském svazu a východoevropských zemích nebyly s to zabránit příjmu západních rozhlasových stanic a televizních programů. Televize hrála bezprostřední roli v revolucích roku 1989, které byly také právem nazvány prvními „televizními revolucemi“. Pouliční protesty, k nimž docházelo v jedné zemi, viděli televizní diváci v zemích ostatních a velké množství z nich pak samo vyšlo do ulic.

Globalizace se samozřejmě nerozvíjí stejněměrně a všechny její dopady rozhodně nejsou příznivé. Spoustě lidí žijících jinde než v Evropě nebo Severní Americe se zdá být stejně nepříjemná jako westernizace, či spíše amerikanizace, neboť USA jsou dnes jedinou supervelmocí s dominantní hospodářskou, kulturní i vojenskou pozicí v globálním řádu. Řada z nejviditelnějších kulturních projevů globalizace je americké provenience – Coca-Cola, McDonald's, CNN.

Ve Spojených státech má své základny také většina obřích nadnárodních společností. Všechny ostatní podobné společnosti pocházejí z bohatých zemí, nikoli z chudších oblastí světa. Pesimista by globalizaci pokládal především za záležitost průmyslového Severu, v níž rozvíjející se společnosti Jihu nehrají větší či aktivní roli. V jeho pohledu globalizace ničí místní kultury, rozšiřuje nerovnosti ve světě a zhoršuje úděl zbídačelých. Někteří lidé tvrdí, že globalizace vytváří svět vítězů a poražených s nevelkým počtem lidí na rychlé cestě k prosperitě a většinou odsouzenou k životu v bídě a beznaději.

Statistiky jsou opravdu hrozné. Podíl nejchudší pětiny světové populace na globálním příjmu klesl od roku 1989 do roku 1998 z 2,3 na 1,4 procenta. Díl, který připadá nejbohatší pětině, naopak vzrostl. V subsaharské Africe je ve 20 zemích reálný příjem na osobu nižší než na konci sedmdesátých let. V mnoha méně rozvinutých zemích jsou bezpečnostní předpisy a nařízení na ochranu prostředí buď na nízké úrovni, anebo ve skutečnosti neexistují. Některé nadnárodní společnosti tam volně prodávají zboží, jehož prodej je v průmyslových zemích regulován nebo zakázán – léky nízké kvality, zhoubné pesticidy nebo cigarety s vysokým obsahem dehtu a nikotinu. Člověk by řekl, že místo globálního spojení tu máme globální plení.

Nejvýznamnějším z problémů, před nimiž světová společnost stojí, je vedle ekologických rizik s nimi spřízněná rozzrůstající se nerovnost. Svalovat vinu na bohaté ale nestačí. Zásadním bodem mé argumentace je, že dnešní globalizace je westernizací pouze do jisté míry. Jistě, západní státy a obecněji řečeno průmyslové země mají na světové dění daleko větší vliv než státy chudší. Globalizace je ale stále decentralizovanější – není pod kontrolou žádné skupiny národů, natož velkých korporací. Její důsledky jsou v západních zemích cítit stejně jako kdekoli jinde.

To platí i o globálním finančním systému a změnách působících na samu podstatu vlády. Čím dál běžnější je dnes jev, který bychom mohli nazvat „zpětnou kolonizací“. Zpětná kolonizace znamená, že nezápadní země ovlivňují vývoj na Západě. Příklady je hojnost – latinizace Los Angeles, rozvoj globálně orientovaného sektoru vyspělých technologií v Indii nebo prodej brazilských televizních programů do Portugalska.

Je globalizace silou, která zvyšuje obecné blaho? Na tuto otázku nelze vzhledem ke složitosti jevu podat jednoduchou odpověď. Lidé, kteří ji kladou a kteří globalizaci viní z prohlubování světových nerovností, mají zpravidla na mysli ekonomickou globalizaci, a v jejím rámci pak volný obchod. Je jistě zřejmé, že volný obchod nepředstavuje ničím nezkalený přínos. Tak je to

mu zejména v případě méně rozvinutých zemí. Otevřeli se země nebo její regiony volnému obchodu, může to těžce porušit místní ekonomiku zajišťující holé živobytí. Oblast, která se stane závislou na několika produktech prodávaných na světových trzích, je velmi zranitelná cenovými výkyvy i změnami technologií.

Tak jako jiné formy ekonomického rozvoje, obchod vždy potřebuje institucionální rámec. Trhy není možno vytvářet čistě ekonomickými prostředky a to, do jaké míry by měla být určitá ekonomika vystavena vlivům světového tržního prostředí, nutně závisí na celé řadě kritérií. Postavit se proti ekonomické globalizaci a dát přednost hospodářskému protekcionismu by ale bylo špatnou taktikou jak pro bohaté, tak pro chudé země. Protekcionismus může být v určitých obdobích a v určitých zemích nezbytnou strategií. Podle mého názoru bylo například správné, že Malajsie zavedla v roce 1998 regulační opatření k zastavení odlivu kapitálu ze země. Trvalejší formy protekcionismu však rozvoji chudých zemí nepomohou a v případě bohatých zemí povedou k válkám obchodních bloků.

Spory o globalizaci, o nichž jsem se zmínil na začátku, se zatím soustřeďovaly hlavně na její důsledky pro národní stát. Mají národní státy a potažmo národní političtí vůdci stále ještě moc, nebo hrají vedle sil utvářejících svět spíše jen podružnou roli? Národní státy jsou ve

skutečnosti i dnes mocné a úloha politických vůdců ve světě je velká. A přesto se nám národní stát přetváří před očima. Národní hospodářská politika nemůže být tak efektivní jako kdysi. Ještě důležitější je, že národy musí nově promyslet své identity, protože dřívější formy geopolitiky zastarávají. Přestože jde o diskutabilní věc, řekl bych, že s koncem studené války už většina národů nemá nepřátele. Kdo jsou nepřátelé Británie, Francie nebo Brazílie? Válka v Kosovu proti sobě nepostavila národy. Střetl se v ní staromódní teritoriální nacionalismus a nový, eticky motivovaný intervencionismus.

Národy jsou dnes nuceny čelit spíše rizikům a nebezpečím, než nepřítelům, a to je mohutný posun v samé jejich podstatě. Ale takto je možno mluvit i o jiných věcech, ne jen o národech. Všude, kam se podíváme, vidíme instituce, které navenek vypadají stejně jako dříve a nesou stejná jména, ale uvnitř se už stávají čím-si jiným. Stále hovoříme o národě, rodině, práci, tradici, přírodě, jako by byly úplně stejné jako v minulosti. Jenomže nejsou. Vnější skořápka zůstává, ale vnitřek se změnil – a to se děje nejenom v USA, Británii nebo Francii, ale téměř všude. Říkám tomu „skořápkové instituce“. Jsou to instituce, které už nestačí na úkoly, jež mají plnit.

Jak změny, jež jsem popsal v této kapitole, získávají na váze, vytvářejí cosi, co zde dříve nebylo – globální

kosmopolitní společnost. Jsme první generací, která žije v této společnosti, jejíž obrysy zatím vidíme jen matně. Naším způsobem života to otráší bez ohledu na to, kde shodou okolností jsme. A není to – alespoň prozatím – globální řád řízený kolektivní lidskou vůlí. Naše společnost se rozvíjí anarchicky a nahodile, nesena směsicí různých vlivů.

Není pevně daná a bezpečná, ale naopak plná obav a úzkostí a zbrázděná hlubokými rozdíly. Spousta z nás cítí, že jsme v sevření sil, nad nimiž nemáme žádnou moc. Můžeme jim znovu vnutit svoji vůli? Mám za to, že ano. Bezmoc, již zakoušíme, není známkou osobních selhání, ale odrazem neschopnosti našich institucí. Ty, které máme, je třeba přebudovat nebo musíme vytvořit instituce nové. Globalizace totiž není pouhým průvodním, bezvýznamným jevem našeho života. Je posunem v našich životních poměrech jako takových. Je to způsob, jakým dnes žijeme.

2. Riziko

Č

ervenec roku 1998 byl pravděpodobně nejteplejším měsícem a celý rok 1998 byl možná nejteplejším rokem ve světové historii. Vlny vedra způsobily v mnoha oblastech severní polokoule pohromu. Například v izraelském Ejlatu se teploty vyšplhaly bezmála

na 46 stupňů Celsia a spotřeba vody v zemi stoupla o 40 procent. V americkém Texasu nebyly teploty o mnoho nižší. Prvních osm měsíců toho roku dosáhlo teplotních rekordů pro daný měsíc. Zakrátko nato však v některých oblastech zasažených vlnami horka začal padat sníh, který tam lidé do té doby neviděli.

Jsou podobné teplotní změny důsledkem lidských zásahů do světového klimatu? Tím si nemůžeme být jisti, zároveň ale musíme připustit možnost, že by tomu tak mohlo být, a to i v případě častějšího výskytu huri-

kánů, tajfunů a vichřic v posledních letech. V důsledku globálního průmyslového rozvoje jsme možná změnili světové klima a navíc poškodili mnoho dalších součástí našeho přirozeného prostředí na Zemi. Nevíme ani, jaké další změny budou následovat a jaká nebezpečí s sebou ponesou.

V zájmu lepšího pochopení těchto věcí uveďme, že všechny jsou spojeny s rizikem. Chtěl bych vás přesvědčit o tom, že tento zdánlivě jednoduchý pojem může být klíčem k některým nejzákladnějším charakteristikám světa, ve kterém dnes žijeme.

Na první pohled by se mohlo zdát, že pojem riziko nemá pro naši dobu nějaký zvláštní význam, srovnáme-li ji s časy minulými. Nemuseli lidé konec konců vždycky nést nějaký přiměřený díl rizika? Život v Evropě za středověku byl pro většinu lidí nebezpečný, krutý a krátký – stejně jako pro množství lidí v chudších oblastech dnešního světa.

Zde ale narážíme na něco opravdu zajímavého. Odhlédneme-li od jistých okrajových souvislostí, ve středověku žádné pojetí rizika neexistovalo. Totéž platí, pokud jsem byl s to zjistit, o většině dalších tradičních kultur. Představa rizika podle všeho zapustila kořeny v šestnáctém a sedmnáctém století a jako první s ní přišli západní průzkumníci vydávající se na námořní výpravy napříč světovými oceány. Do angličtiny se slovo

„riziko“ dostalo pravděpodobně přes španělštinu a portugalsčinu, kde se užívalo v souvislosti s plavbami v nezměřovaných vodách. Jinak řečeno, původně se vztahovalo k prostoru. Později se začalo spojovat s časem, tak jak se užívá v bankovníctví a při investování, kde znamená kalkulaci pravděpodobných důsledků investičních rozhodnutí pro ty, kdo si půjčují, i pro věřitele. Pak se začalo užívat i k výpovědi o širokém okruhu dalších nejistých situací.

Měl bych zdůraznit, že pojem rizika je neoddělitelný od představy pravděpodobnosti a nejistoty. O člověku nelze říci, že podstupuje riziko tam, kde je výsledek na 100 procent jistý.

[Dost pěkně to vystihuje jedna stará anekdota. Muž skočí ze střechy stopatrového mrakodrapu. Jak ve svém pádu míjí jednotlivá podlaží, lidé uvnitř ho slyší říkat: „Zatím je to dobré.“ „Zatím je to dobré.“ „Zatím je to dobré“... Chová se, jako by posuzoval riziko, ale o výsledku je ve skutečnosti rozhodnuto.]

[Tradiční kultury neměly pojem rizika, protože žádný nepotřebovaly. Riziko není totéž co hazard nebo nebezpečí. Riziko se vztahuje k nejistým situacím, které se aktivně posuzují vzhledem k budoucím možnostem. K širokému užívání tohoto slova dochází jenom ve společnosti, která se orientuje na budoucnost – která se na budoucnost dívá jako na území, jež je třeba dobýt

nebo kolonizovat. Riziko předpokládá společnost, která se aktivně snaží odtrhnout od své minulosti – a to je ve skutečnosti základní charakteristika moderní průmyslové civilizace.]

Všechny dřívější světové kultury včetně velkých raných civilizací, jako byl Řím nebo stará Čína, žily především v minulosti. Tam, kde dnes hovoříme o riziku, si braly ku pomoci představu osudu, štěstí nebo vůle bohů. Když někoho v tradiční kultuře potkala nehoda nebo když se mu naopak dobře dařilo – bylo to prostě tak, jak to bývá, anebo to chtěli bohové a různé nadpřirozené bytosti. Představu náhodných událostí některé kultury ve všem všudy popírají. Africký kmen Zandů věří, že když někoho stihne nějaké neštěstí, jsou za tím čáry. Když člověk například onemocní, je to proto, že nějaký nepřítel provozoval černou magii.

Takové názory samozřejmě s modernizací úplně nemizí. Magie, víra v osud a kosmologie mají stále vliv. Často ale přežívají jako pověry, jimž lidé věří jenom napůl a drží se jich poněkud rozpačitě. Užívají je k podložení rozhodnutí činěných na podkladě propočtu. Hazardní hráči, včetně spekulantů na burze, mají zpravidla rituály, které psychologicky snižují nejistotu, s níž se musí vyrovnávat. Totéž platí i o řadě rizik, jež zkrátka a dobře musíme podstupovat, protože život je už sám o sobě riskantní podnik. Vůbec proto nepřekva-

puje, že se lidé i dnes radí s astrology, zvláště když jde o rozhodující okamžiky jejich života.

Přijetí rizika je ale také podmínkou vzrušení a dobrodružství – představme si jen, jaké potěšení nacházejí někteří lidé v rizicích hazardní hry, rychlé jízdy, sexuálního dobrodružství nebo v krkolomné jízdě na horské dráze. Pozitivní přijetí rizika je navíc zdrojem energie, která vytváří bohatství v podmínkách moderní ekonomiky.

Tyto dva aspekty rizika – jeho negativní a pozitivní stránka – jsou tu už od počátků moderní průmyslové společnosti. Riziko je mobilizující hnací silou společnosti, která si přeje změnu – která chce svoji budoucnost určovat, a ne ji nechávat na náboženství, tradici nebo rozmarech přírody. Svým postojem k budoucnosti se moderní kapitalismus liší od všech předcházejících forem ekonomického systému. Dřívější typy tržního podnikání byly pouze nepravděelné nebo částečné. Aktivita kupců a obchodníků nikdy příliš nepoznamenaly základní strukturu tradičních civilizací, které si bez výjimky udržely silné zemědělské a rurální charakteristiky.

Moderní kapitalismus zakotvuje v budoucnosti tím, že ústavičně propočítává budoucí zisky a ztráty, a tedy rizika. Něco takového nebylo myslitelné, dokud nebylo v Evropě v patnáctém století vynalezeno podvojně účetnictví, jež umožnilo přesně vysledovat, jak by se

peníze daly investovat, aby přinesly ještě více peněz. Mnohá rizika, například ta, která hrozí našemu zdraví, bychom samozřejmě rádi co nejvíce zredukovali. Pro to také představu rizika hned na počátku následoval rozmach pojištění. Na tomto místě bychom neměli uvažovat toliko o soukromém nebo komerčním pojištění. I sociální stát, jehož kořeny sahají až k alžbětinským chudinským zákonům v Anglii, je svou podstatou systémem zvládnutí rizika. Jeho účelem je chránit člověka v případě nebezpečí, která se kdysi pokládala za boží řízení – nemocí, invalidity, ztráty práce a stáří.

Pojištění je základnou, vzhledem k níž jsou lidé ochotni nést rizika. Je základem pocitu bezpečí tam, kde se na místo osudu postavil aktivní svazek s budoucností. Moderní formy pojištění se stejně jako představa rizika začaly rozvíjet s mořeplavectvím. Nejstarší námořní pojistky byly sepsány v šestnáctém století. První londýnská společnost začala pojišťovat rizika zámořské plavby v roce 1782. Záhy nato zaujala vedoucí postavení v rodícím se sektoru pojištění Lloydova společnost v Londýně a tuto pozici si udržela po dvě století.

Pojištění je myslitelné, pouze pokud věříme, že člověk má možnost ovlivňovat a řídit budoucnost. Je jedním z prostředků tohoto řízení. Pojištění má sice co dě-

lat se zárukou bezpečí, ale ve skutečnosti se přiživuje na riziku a postoji lidí k němu. Poskytovatelé pojištění, ať už v podobě soukromých pojištěk nebo státního sociálního systému, v podstatě prostě redistribuují riziko. Sjedná-li si někdo pojistku pro případ požáru ve svém domě, riziko, že mu dům shoří, nezmizí. Majitel domu převede toto riziko na pojišťovatele výměnou za platby, které mu odvádí. Směna a rozložení rizika není náhodným rysem kapitalistické ekonomiky. Kapitalismus je bez toho vlastně nemyslitelný a nemohl by fungovat.

Jak vidno, představa rizika byla vždycky součástí modernity, chci však prokázat, že v dnešní době nabývá riziko nové, zvláštní důležitosti. Předpokládalo se, že propočet rizika představuje způsob, jak regulovat budoucnost, normalizovat ji a dostat ji pod náš vliv. Ukázalo se ale, že se věci mají jinak. Naše snahy kontrolovat budoucnost se jako bumerang vrací v podobě nových problémů, což nás nutí hledat jiné přístupy k nejistotě.

O co zde jde, si nejlépe vysvětlíme, rozlišíme-li mezi dvěma typy rizika. Jednomu budu říkat vnější riziko. Toto riziko ve své zkušenosti vnímáme jako něco, co přichází zvenčí, z daností tradice nebo přírody. Od tohoto rizika chci odlišit riziko vyrobené, tedy to, které vytvořil vliv našeho rozvíjejícího se vědění na svět.

Vyrobené riziko se týká rizikových situací, s jejichž řešením máme velmi malou historickou zkušenost. Do této kategorie patří většina rizik spojených se životním prostředím, například rizika odvíjející se od globálního oteplování. Přímý vliv na ně má stále intenzivnější globalizace, o níž jsem hovořil v 1. kapitole.

Rozdíl mezi těmito dvěma druhy rizik lze nejlépe objasnit následovně: Dalo by se říci, že ve všech tradičních kulturách a v průmyslové společnosti až do doby, kdy stanula na prahu dneška, si lidé dělali starosti s riziky přicházejícími z okolní přírody – s rizikem špatné sklizně, záplav, epidemií nebo hladu. V jistém okamžiku – z historického hlediska velmi nedávném – jsme si ale začali dělat menší starosti s tím, co nám může udělat příroda, a více se staráme o to, co jsme udělali my jí. To vyznačuje přechod od převahy vnějšího rizika k převládnutí rizika vyrobeného.

Kdo jsme ti „my“, kteří si děláme starosti? Myslím, že dnes jsme to my všichni, bez ohledu na to, zda žijeme v bohatších nebo chudších oblastech světa. Zároveň je ale zřejmé, že je zde obecný rozpor, který bohatší oblasti odděluje od zbytku světa. V chudších zemích i dnes existuje mnohem více „tradičních“ rizik toho druhu, o němž jsem právě mluvil – například riziko hladu, bude-li úroda špatná –, a tato rizika se překrývají s těmi novými.

Naše společnost žije po konci přírody. Konec přírody pochopitelně neznamená, že přírodní svět a přírodní procesy přestávají existovat. Jde o to, že v materiálním prostředí, jež nás obklopuje, je jen málo aspektů, které nebyly nějakým způsobem ovlivněny lidským záhalem. Velká část toho, co bývalo přírodní, už tak docela přírodní není, i když si nikdy nejsme jisti, kde končí jedno a začíná druhé. V roce 1998 došlo v Číně k velkým záplavám, při nichž přišlo mnoho lidí o život. Velké řeky se v historii Číny vylévaly z břehů opakovaně. Patří tyto konkrétní záplavy do téže kategorie, nebo na ně měla vliv globální klimatická změna? To nikdo neví, ale záplavy v roce 1998 se vyznačovaly jistými neobvyklostmi, jež by mohly napovídat, že jejich příčiny nebyly zcela přirozené.

Vyrobené riziko se netýká jenom přírody – nebo toho, co bývalo přírodou. Proniká také do jiných oblastí života. Vezměme si například manželství a rodinu, které dnes v průmyslových zemích a do jisté míry i v celosvětovém měřítku procházejí hlubokými změnami. Před dvěma, třemi generacemi platilo, že když lidé uzavírali sňatek, věděli, co činí. Manželství, do velké míry ustálené tradicí a zvykem, se podobalo přirozenému stavu – což se samozřejmě v řadě zemí nezměnilo. Avšak tam, kde se tradiční způsoby konání rozpadají, lidé vstupující do manželství nebo vytvářející jiný vztah v důležitém smyslu nevědí, co činí, proto-

že instituce manželství a rodiny se velmi změnily. V takovém případě se člověk vydává do neznáma jako nějaký průkopník. V takových situacích lidé nevyhnutelně, ať už si toho jsou vědomi, nebo ne, začnou stále více uvažovat z hlediska rizika. Osobní budoucnost, která před nimi stojí, je se všemi svými možnostmi a nebezpečími mnohem otevřenější, než bývala v minulosti.

Jak se vyrobené riziko rozšiřuje, riskovat je stále riskantnější. Jak jsem již dříve uvedl, rozšíření představy rizika bylo úzce spjato s možností kalkulace. Většina forem pojištění se o toto spojení přímo opírá. Například pokaždé, když někdo nasedá do auta, můžeme kalkulovat, jaká je pravděpodobnost, že se stane účastníkem dopravní nehody. To je pojistně matematická predikce – existuje dostatečně dlouhá časová řada událostí, z které se dá vyvodit, jak bude pokračovat. Situace vyrobeného rizika jsou ale jiné. Nevíme zkrátka a dobře, jaký je u nich stupeň rizika, a ve spoustě případů v tom nemáme jistotu, dokud není příliš pozdě.

Nedávno (v roce 1996) bylo desáté výročí havárie černobylské jaderné elektrárny na Ukrajině. Nikdo neví, jaké budou její dlouhodobé důsledky. Možná se hromadí následky na zdraví, které se katastrofálně projeví až za nějakou dobu, možná ne. Totéž o důsledcích pro zdraví člověka platí i o britském případě s BSE – s pro-

puknutím tzv. nemoci šílených krav. Zatím si nemůžeme být jisti, zda v určitém okamžiku neonemocní o mnoho více lidí než dnes.

Nebo se zamysleme nad tím, jaké je naše stanovisko, pokud jde o změnu světového klimatu. Většina vědců dobře znalých svého oboru se domnívá, že skutečně dochází ke globálnímu oteplování a že by se proti tomu měla učinit nějaká opatření. Ještě v polovině sedmdesátých let byl však ortodoxní vědecký názor takový, že svět prochází fází globálního ochlazování. V podstatě stejné důkazy, jichž se užívalo k podpoře hypotézy o globálním ochlazování, se dnes uvádějí ve prospěch hypotézy o oteplování – vlny horka, náhlá ochlazení, pro dané místo netypické počasí. Nastává globální oteplování a je způsobeno lidmi? Pravděpodobně ano, ale naprosto jisti si nebudeme a nemůžeme být dříve, než bude pozdě.

Za těchto okolností vzniká v politice nové morální klima, ve kterém se příznačně střídají nařčení z panikaření s obviňováním ze zastírání skutečného stavu věcí. Jestliže někdo – vládní úředník, vědecký odborník nebo výzkumník – bere dané riziko vážně, musí to veřejně vyhlásit. Je třeba dát tomuto problému širokou publicitu, protože lidi je třeba přesvědčit o jeho realitě – je třeba ztropit kolem něho povyk. Když se ale skutečně ztropí povyk a pak se ukáže, že riziko je mi-

nimální, budou lidé, kteří se ozvali, obviněni z šíření paniky.

Předpokládejme ale, že odpovědné orgány hned na počátku rozhodnou, že riziko není moc velké, tak jak to učinila britská vláda v případě kontaminovaného hovězího masa. Vláda tehdy jako první prohlásila: Opíráme se zde o zjištění vědců; významné riziko tu není a každý, kdo chce, může hovězí dál bez obav jíst. Jestliže se ale v takové situaci ukáže, že se věci mají jinak – jak se také skutečně ukázalo –, budou vládní úředníci obviněni ze zatajování pravého stavu věcí – což také opravdu byli.

Věci jsou ale ještě složitější, než by se mohlo z těchto příkladů zdát. Panikaření může být paradoxně nezbytným předpokladem snížení rizika, které nám hrozí – a přesto, je-li zde panikaření úspěšné, stále vypadá jako pouhé panikaření. Příkladem může být problém AIDS. Vlády a odborníci předvedli velké veřejné drama o rizicích spojených s ne zcela bezpečným pohlavním stykem, aby lidi přiměli ke změně sexuálního chování. Částečně i díky tomu se v rozvinutých zemích AIDS nerozšířil v takové míře, jak se původně předpokládalo. Reakce pak zněla: Proč jste každého tak strašili? Jak ale víme na základě nepřetržitého globálního šíření tohoto syndromu, vláda a odborníci se zde chovali – a chovají – naprosto správně.

Taková paradoxnost se v dnešní společnosti stává běžnou věcí, ale žádný snadný způsob, jak se s tím vypořádat, neexistuje. Jak jsem již dříve uvedl, ve většině situací vyrobeného rizika se totiž bude zpochybňovat i to, zda vůbec jde o riziko. Dopředu nemůžeme vědět, kdy opravdu děláme zbytečnou paniku, a kdy ne.

Náš vztah k vědě a technologii je dnes jiný než v dřívějších dobách. V západní společnosti věda přibližně po dvě století fungovala jako svého druhu tradice. Vědecké poznání mělo údajně tradici překonávat, ale ve skutečnosti se samo stalo zvláštní tradicí. Představovalo něco, co většina lidí respektovala, ale co bylo vzhledem k tomu, co dělali, vnější. Laikové „přebírali“ názory od expertů.

Čím více se věda a technologie míchá – a to na globální úrovni – do našeho života, tím více tento pohled přestává platit. Většina z nás, včetně vládních úředníků a politiků, dnes má a musí mít mnohem aktivnější či angažovanější vztah k vědě a technologii.

Zjištění, která vědci předkládají, nemůžeme jednoduše „přijmout“ už jen proto, že sami vědci spolu tak často nesouhlasí, zejména pokud jde o situace spojené s vyrobeným rizikem. Dnes už každý uznává zásadně proměnlivý charakter vědeckých poznatků. Kdykoli se člověk rozhoduje, co bude jíst, co bude snídat, zda bude pít kávu bez kofeinu nebo normální kávu, činí své

rozhodnutí v kontextu střetávajících se a měnících se vědeckých a technologických informací.

Například takové červené víno. Dříve se tak jako jiné alkoholické nápoje pokládalo za zdraví škodlivé. Potom se ve výzkumech zjistilo, že kdo pije červené víno v rozumném množství, chrání se před srdečními chorobami. Později se ukázalo, že stejný účinek má každý druh alkoholu, avšak pouze pro lidi nad čtyřicet let. A kdo ví, co přinese příští soubor vědeckých zjištění?

Podle některých je nejúčinnějším způsobem, jak omezit naši odpovědnost za výrobu rizika a čelit jeho vzestupu, přijetí tzv. „preventivního principu“. Představa preventivního principu se poprvé objevila na počátku osmdesátých let v Německu v souvislosti s tehdy probíhajícími ekologickými spory. Tento princip ve své nejjednodušší podobě navrhuje, aby se s problémy životního prostředí (potažmo i s jinými formami rizika) něco dělalo, i když o nich neexistují zcela spolehlivé vědecké doklady. A zatímco v několika evropských zemích byly v osmdesátých letech na základě tohoto principu spuštěny programy proti kyselým dešťům, v Británii se nedostatku přesvědčivých důkazů využilo k ospravedlnění nečinnosti ve vztahu k této i jiným formám znečištění.

Preventivní princip však není jako prostředek řešení problémů rizika a odpovědnosti za ně pokaždé užitečný a někdy ho dokonce ani nelze uplatnit. Pravidla „zů-

stat blízko přírodě“ a raději omezovat než přijímat inovace se nelze držet ve všech případech. Důvod spočívá v tom, že není možné zvážit poměr přínosů a nebezpečí plynoucích z vědeckého a technologického pokroku, jakož i z jiných forem sociální změny. Za příklad si vezmeme spory v otázce geneticky upravených potravin. Geneticky upravené plodiny se dnes pěstují na 35 miliónech hektarů půdy po celém světě, což je plocha 1,5krát větší, než jakou zaujímá Británie. Většina z nich se pěstuje v Severní Americe a v Číně. Patří k nim sója, kukuřice, bavlna a brambory.

Nenajdeme jinou situaci, v níž by bylo zřejmější, že příroda již není přírodou. Rizika zde obsahují množství neznámých – nebo mohu-li to tak vyjádřit, známých neznámých, protože svět má jasnou tendenci nás překvapovat. Mohou zde být jiné důsledky, s nimiž posud nikdo nepočítá. Jedním z rizik je, že tyto plodiny v sobě mohou nést středně- či dlouhodobé nebezpečí pro zdraví. Vždyť významná část genové technologie je v podstatě nová, zcela jiná než starší metody křížení.

Dále je zde možnost, že se geny vnesené do těchto plodin, aby zvýšily jejich odolnost vůči škůdcům, rozšíří také do jiných rostlin a že vznikne „superplevel“. Něco takového by pak ohrozilo biologickou rozmanitost prostředí.

Tlaky na pěstování a konzumaci geneticky uprave-

ných plodin částečně vycházejí z čistě komerčních zájmů. Nebylo by tedy rozumné uvalit na ně globální zákaz? I když budeme předpokládat, že by takový zákaz byl uskutečnitelný, věci nejsou, jak už tomu vždycky bývá, tak jednoduché. Intenzivní zemědělství, které se dnes tak široce praktikuje, nelze udržet do nekonečna. Tento způsob hospodaření využívá obrovské množství chemických hnojiv a insekticidů, jež škodí prostředí. Nemůžeme se ani vrátit k tradičnějším způsobům zemědělství a doufat, že se nám podaří nakrmit světovou populaci. Bioinženýrsky upravené plodiny by mohly přispět k omezení užívání znečišťujících chemikálií – a tedy k vyřešení těchto problémů.

Ať se na to podíváme z kterékoli strany, vždycky nás to dovede k nutnosti zvládat riziko. S rozšiřováním vyrobeného rizika už vlády nemohou předstírat, že je to oblast mimo jejich kompetenci. Je třeba, aby jedna s druhou spolupracovaly, neboť jen velmi málo novodobých rizik je omezeno státními hranicemi.

Tato nová rizika však nemůžeme ignorovat ani jako obyčejní jednotlivci – a čekat, až se objeví definitivní vědecké důkazy. Každý z nás se musí jako spotřebitel rozhodnout, zda se bude snažit vyhýbat se konzumaci geneticky upravených produktů, nebo ne. Tato rizika a dilemata, jež je obestírají, pronikla hluboko do našeho všedního života.

Dovolte mi přejít k určitým závěrům a zároveň se ujistit, že mé argumenty jsou jasné. Náš věk není nebezpečnější – není rizikovější – než doby, v nichž žily dřívější generace. Poměr rizik a nebezpečí se ale posunul. Žijeme ve světě, kde jsou nebezpečí, která jsme sami vytvořili, ve srovnání s těmi, jež přicházejí zvenčí, stejně či ještě více hroživá. Některá z nich jsou vskutku katastrofální – globální ekologické riziko, radioaktivní zamoření nebo zhroucení světové ekonomiky. Jiná se nás jako jednotlivců dotýkají daleko přímějším způsobem – například rizika související se stravou, medicínou či dokonce manželstvím.)

Naše éra zákonitě přinese náboženské oživení a rozmanité filosofie New Age, které se stavějí proti vědeckému přístupu. Někteří ekologičtí myslitelé jsou již teď kvůli ekologickým rizikům k vědě, a dokonce i obecněji k racionálnímu myšlení, nepřátelští. Takový postoj nemá velký smysl. Bez vědecké analýzy bychom o těchto rizicích vůbec nevěděli. Náš vztah k vědě nicméně z uvedených důvodů nebude a nemůže být stejný jako dřív.

V současnosti nemáme instituce, které by nám umožnily v celostátním nebo globálním měřítku monitorovat technologickou změnu. Debaklu s BSE v Británii i jinde se mohlo předejít, kdyby se zahájil veřejný dialog o technologické změně a jejích problematických

důsledcích. Kdyby měla veřejnost více prostředků ke kontaktu s vědou a technologií, dilema mezi panikařením a utajováním pravé povahy věci by sice nezmizelo, ale poskytlo by nám to možnost omezit některé z jeho škodlivějších důsledků.

Konečně nepřipadá v úvahu zaujmout k riziku výlučně negativní postoj. Riziko je vždycky třeba tlumit, ale aktivní podstupování rizika je základním prvkem dynamické ekonomiky a invenční společnosti. Žít v globálním věku znamená vyrovnávat se s rozmanitostí nových rizikových situací. Možná bude celkem často zapotřebí, abychom se, když půjde o podporu vědeckých inovací či jiných forem změny, chovali spíše odvážně než opatrně. Konec konců, jeden z kořenů slova „riziko“ v portugalštině znamená „odvážit se“.

3. Tradice

Když se sejdou Skotové, aby oslavili svou národní identitu, obracejí se k tradičním způsobům. Muži obléknou kilt, přičemž každý klan má svůj vlastní tartan, a jejich obřady jsou provázeny kvílením dud. Pomocí těchto symbolů dávají najevo svou věrnost starobylým rituálům – rituálům, jejichž původ se ztrácí v dávnověku.

Jenómže je tomu jinak. Spolu s většinou dalších symbolů skotství jsou všechny zmíněné zcela nedávným výtvozem. Krátká sukně – kilt – byla patrně vynalezena na začátku osmnáctého století anglickým průmyslníkem z Lancashiru Thomasem Rawlinsonem, který se rozhodl upravit tehdejší oblečení skotských horalů, aby vyhovovalo dělníkům.

Kilt byl produktem průmyslové revoluce. Nešlo o to, uchovat časem posvěcené zvyky, ale naopak – odvést horaly z vřesovišť do továren. Kilt se ani hned nestal součástí skotského národního kroje. Obyvatelé skotské nížiny, kteří tvořili velkou většinu Skotů, pokládali oděv horalů za bizarní oblečení, na které převážná část z nich pohlížela s určitým pohrdáním. Podobně mnoho z klanových kostkovaných vzorů, které se nyní nosí, navrhli během viktoriánského období podnikaví krejčí, kteří v nich správně rozpoznali šanci na zvýšení odbytu.

Mnohé z toho, co považujeme za tradiční a ponořené v mlhách času, je vlastně v nejlepším případě plodem několika posledních staletí a často doby ještě nedávnější. Případ skotského kiltu je převzat z proslulé knihy historiků Erica Hobsbawma a Terence Ragera, nazvané *Vynalézání tradice*. Autoři v ní uvádějí příklady vymyšlených tradic z pestré palety různých zemí, včetně koloniální Indie.

V šedesátých letech devatenáctého století zorganizovali Britové archeologický průzkum s cílem zmapovat největší památky Indie a zachránit indické „dědictví“. V přesvědčení, že místní umění a řemesla jsou v úpadku, shromažďovali různé artefakty a ukládali je v muzeích. Před rokem 1860 například nosili indiští i britští vojáci uniformy podle západního vzoru. Ale v očích

Britů měli Indové vypadat jako Indové. Uniformy Indů byly tedy upraveny tak, aby se jejich součástí staly turbany, šerpy a tuniky, které byly považovány za „autentické“. Některé z těchto součástí Brity vymyšlené, nebo napůl vymyšlené, tradice přetrvaly v této zemi dodnes, ačkoli jiné byly – jak jinak – později zavrženy.

: Tradice a obyčej – to byla náplň života většiny lidí po velkou část historie lidstva. Nicméně je pozoruhodné, jak malý zájem o ně projevují vědci a myslitelé. Vedou se nekonečné diskuse o modernizaci a o tom, co znamená být moderní, ale o tradici toho bylo řečeno opravdu jen málo. Když jsem si připravoval tuto kapitulu, narazil jsem na tucty vědeckých knih v angličtině, které měly v názvu „modernitu“. Vlastně i já sám jsem jich několik napsal – ale objevil jsem jen pár knih, které pojednávaly výslovně o tradici.

Tradice získala špatné jméno v Evropě osmnáctého století, v období osvícenství. Jeden z jeho největších protagonistů, baron d'Holbach, shrnul celou věc takto:

Učitelé dosti dlouho obraceli oči lidí na nebesa, ať je tedy nyní obrátí k zemi. Ať se lidská mysl, unavená nepochopitelnou teologií, absurdními bajkami, nepřoniknutelnými mystérii a dětinskými obřady, věnuje studiu přírody, srozumitelným cílům, viditelným pravdám a užitečnému poznání.

Odstraňme prázdné chiméry lidstva, a rozumné názory si už samy brzy najdou cestu do hlav, kterým bylo vtouláno, že je jim navždy určeno chybovat.

D'Holbach samozřejmě nikdy nezamýšlel vážně se zabývat tradicí a její rolí ve společnosti. Tradice je u něj pouze stín táhnoucí se za moderností, nepřijatelný konstrukt, který může být mávnutím ruky odepsán. Jestliže se ale chceme s tradicí opravdu vyrovnat, nemůžeme ji považovat za pouhou pošetilost. Lingvistické kořeny slova „tradice“ jsou staré. Anglické slovo má původ v latinském termínu *tradere*, který znamenal předat, tedy dát něco někomu do ochrany. Slovo *tradere* bylo původně užíváno v kontextu římského práva, kde se týkalo dědických zákonů. Předpokládalo se, že majetek, který přecházel z jedné generace na druhou, je dáván do opatrovnictví – dědic přebíral závazek chránit ho a pečovat o něj.

Zdálo by se, že na rozdíl od skotských kiltů a dud zde představa tradice existuje už po mnoho století. Zdání opět klame. Pojem „tradice“ v tom smyslu, jak se dnes užívá, je ve skutečnosti produktem posledních dvou set let v Evropě. Stejně jako tomu bylo u pojmu rizika, o kterém jsem hovořil v předcházející kapitole, ve středověku žádná obecná představa tradice neexis-

tovala. Po tomto slově nebyla poptávka právě proto, že tradice a obyčej byly všudypřítomné.

Idea tradice je tak sama výtvorem modernity. To neznamená, že bychom o ní nemohli uvažovat ve vztahu k premoderním nebo nezápadním společnostem, ale plyne z toho, že k diskusi o tradici bychom měli přistupovat s jistou opatrností. Ztotožněním tradice s dogmatem a nevědomostí se osvícenští myslitelé snažili ospravedlnit své zaujetí pro nové.

Jak bychom tedy měli chápat „tradici“, jestliže se oprostíme od předsudků osvícenství? Můžeme docela dobře začít tím, že se ještě vrátíme k vymyšleným tradicím. Vymyšlené tradice a obyčeje, připomínají Hobswam a Ranger, nejsou ty pravé. Jsou spíše uměle vyrobeny, než aby se vyvinuly spontánně; slouží jako nástroje moci a neexistují od nepaměti. Veškeré náznaky kontinuity se vzdálenou minulostí jsou převážně falešné.

Jejich argumentaci bych úplně obrátil. Řekl bych, že všechny tradice jsou vymyšlené. Žádná tradiční společnost nebyla tak zcela tradiční, a tradice a obyčeje byly vymyšleny z rozmanitých důvodů. Neměli bychom se domnívat, že vědomou konstrukcí tradice lze nalézt pouze v moderním období. Tradice navíc vždy zahrnují moc, ať už jsou konstruovány záměrně, či nikoli. Králové, císařové, kněží a mnozí další dlouho vymýš-

leli tradice, které jim vyhovovaly a ospravedlňovaly jejich vládu.

Představa, že tradice odolávají změnám, je mýtus. Tradice se časem vyvíjejí, ale mohou být také zcela náhle vyměněny nebo přeměněny. Mohu-li to tak říci, jsou vynalézány a znovuvynalézány.

Některé tradice, jako jsou ty, které spojujeme s velkými náboženstvími, samozřejmě trvají po staletí. Například základní předpisy islámu, které dodržují téměř všichni muslimové, přetrvávají podle všeho beze změny již po velmi dlouhé období. Ale ať už takové doktríny vykazují jakoukoli kontinuitu, procházejí mnoha změnami – dokonce revolučními změnami – ve způsobu, jak jsou interpretovány a jak se podle nich jedná. Úplně čistá tradice neexistuje. Stejně jako ostatní světová náboženství čerpá islám z pestré směsice kulturních zdrojů – tedy z jiných tradic. Totéž platí obecněji o Osmanské říši, jež v průběhu doby vstřebávala mimo jiné arabské, perské, řecké, berberské, turecké a indické vlivy.

Avšak předpokládat, že má-li být dany soubor symbolů a praktik tradiční, musel by tu být už před staletími, je jednoduše mylné. Tradici se už stalo vánoční poselství panovníka, které v Británii každoročně přenáší sdělovací prostředky. A přece zaznělo poprvé teprve v roce 1932. Trvání v čase není klíčovým, definují-

cím rysem tradice, ani jejího vágnějšího příbuzného, obyčeje. Určujícími charakteristikami tradice jsou rituál a opakování. Tradice jsou vždy majetkem skupin, komunit nebo kolektivit. Jednotlivci mohou tradice a obyčeje dodržovat, ale tradice sama není vlastností individuálního chování, jako je tomu u zvyku.

: Význačným rysem tradice je totiž to, že je nositelkou nějaké pravdy. Ten, kdo dodržuje tradiční zvyklosti, není zvědavý na otázky po alternativách. Tradice poskytuje rámec jednání, který může navzdory všem případným proměnám zůstat z velké části nezpochybněn. Tradice mají obvykle své strážce – mudrce, kněží, filosofy. Strážci nejsou totéž co experti. Jejich pozice a moc je dána skutečností, že jen oni jsou schopni interpretovat rituální pravdu tradice. Pouze oni mohou rozluštit skutečné významy posvátných textů nebo jiných symbolů, které jsou obsaženy ve společných rituálech.

Osvícenství si vzalo za cíl autoritu tradice rozbít. Uspělo však jen částečně. Ve většině moderní Evropy zůstaly tradice ještě dlouhou dobu silné a ve zbytku světa zakořenily dokonce ještě pevněji. Mnoho tradic bylo znovuvynalezeno a mnoho jiných ustaveno zcela nově. Určité části společnosti vyvíjejí spojené úsilí, aby ochránily nebo adaptovaly staré tradice. Právě o to konec konců v zásadě šlo a jde konzervativním filoso-

fům. Je to snad nejzákladnější pojem konzervatismu, neboť konzervatismus věří, že tradice obsahuje nahromaděnou moudrost.

Dalším důvodem, proč tradice přetrvávala i v průmyslových zemích, bylo to, že institucionální změny ohlašované modernitou se z větší části omezily na veřejné instituce – zejména vládu a ekonomiku. V mnoha jiných oblastech, včetně všedního, každodenního života, měly tendenci přetrvávat nebo se opakovaně prosazovat tradiční způsoby konání. Dalo by se dokonce říci, že mezi modernitou a tradicí existoval jakýsi symbiotický vztah. Ve většině zemí nepřestávaly být například rodina, sexualita a rozdíly mezi pohlavími silně protoustupeny tradicí a zavedenými zvyklostmi.

Dnes pod vlivem globalizace dochází ke dvěma základním změnám. V západních zemích se začínají uvolňovat ze sevření tradice nejenom veřejné instituce, ale i všední život. A z tradic se postupně vymaňují i jiné společnosti různě po světě, které dříve zůstávaly tradičnější. Mám za to, že tento proces je osou postupného vzniku globální kosmopolitní společnosti, o níž jsem hovořil dříve.

Jde o společnost žijící po konci přírody. Jinými slovy, zbývá jen málo aspektů fyzického světa, které jsou čistě přírodní – nedotčené lidským zásahem. Je to také společnost žijící po konci tradice. Konec tradice nezna-

mená, že tradice zmizela, jak si přáli osvícenští myslitelé. Naopak, v různých proměnách dále všude rozkvétá. Ale stále méně – mohu-li to tak vyjádřit – je to tradice žitá tradičním způsobem. Tradiční způsob znamená obranu tradičních jednání pomocí jim vlastních rituálů a symbolik – obranu tradice jejími vnitřními nároky na pravdu.

Svět, ve kterém se modernizace neomezuje na jednu zeměpisnou oblast, ale dává o sobě vědět globálně, má pro tradici mnoho důsledků. Tradice a věda se někdy podivnými a zajímavými způsoby prostupují. Připomeňme například velice diskutovanou událost, která se přihodila v roce 1995 v Indii, kde se v některých hinduistických svatyních zdálo, že božstva pijí mléko. Týž den několik miliónů lidí, nejen v Indii, ale po celém světě, zkoušelo nabídnout mléko nějakému obrazu božstva. Denis Vidal, antropolog, který tento fenomén popsal, poznamenává, že

hinduistická božstva, která se projevila současně ve všech zemích světa obývaných Indy, tím snad vykonala vůbec první zázrak, který dobře zapadá do doby znepokojované pojmem globalizace.

Právě tak zajímavý je věřícími stejně jako nevěřícími široce sdílený pocit, že pravost tohoto zázraku pro-

kážou až vědecké experimenty. Věda byla naverbována do služeb víry.

Tradice v takovém případě není jen dosud živá; prochází také obrozením. Nicméně tradice také často modernitě podléhají, a v některých situacích se to stává po celém světě. Tradice, která je zbavena svého obsahu a je komercializována, se stává buď dědictvím, nebo kýčem – jednou z tretek, které se prodávají v letištních obchodech. Průmysl zpracovávající kulturní dědictví rozvíjí odkaz tak, že tradici přebalí do podoby atrakce. Renovované budovy v turisticky atraktivních místech mohou vypadat nádherně a renovace může být dokonce do posledního detailu autentická. Ale odkaz, který je tak chráněn, je odtržen od životní mízy tradice, je přetato spojení se zkušeností každodenního života.

Podle mého názoru naprosto neodporuje rozumu, uznáme-li, že tradice jsou pro společnost potřebné. Nemůžeme tedy akceptovat osvícenskou myšlenku, že svět by se měl tradice zcela zbavit. Tradice jsou potřebné a budou vždy existovat, protože zaručují kontinuitu života a dávají mu formu. Vezmeme si za příklad akademický život. V akademickém světě pracují všichni v rámci tradice. Dokonce i akademické obory jako celek, například ekonomie, sociologie nebo filosofie, mají své tradice. Nikdo totiž nemůže pracovat zcela ek-

lekticky. Bez intelektuálních tradic by neměly myšlenky žádné zacílení nebo směr.

(Součástí akademického života je však potřeba neustále zkoumat hranice takových tradic a pěstovat aktivní výměnu mezi nimi. Tradice může být docela dobře hájena netradičním způsobem – a v tom spočívá její budoucnost. Tomu, že rituál, obřad a opakování mají důležitou sociální roli, rozumí a podle toho i jedná většina organizací, včetně vlád. Tradice budou i nadále zachovávány, pokud budou náležitě ospravedlněny – ne už z hlediska jejich vlastních vnitřních rituálů, ale srovnáním s jinými tradicemi nebo způsoby konání.

To platí i o náboženských tradicích. Náboženství je běžně spojováno s představou určitého přesvědčení, s jakýmsi druhem emocionálního skoku do víry. Ale v kosmopolitním světě více lidí než kdy dříve přichází do pravidelného styku s jinými, kteří uvažují jinak. Chce se po nich, aby své přesvědčení alespoň implicitně obhájili jak před sebou, tak před druhými. Ve společnosti, která se zbavuje zavedených tradic, se další přetrvávání náboženských rituálů a obřadů neobejde bez velké příměsi racionality. A tak by to také být mělo.

Změna role, která je tradici určena, do našich životů vnáší novou dynamiku. Ve zkratce ji lze vyjádřit jako zmítání mezi autonomií jednání a donucením na jedné

straně a mezi příklonem ke kosmopolitismu a fundamentalismem na straně druhé. Tam, kde se tradice dala na ústup, jsme nuceni přijmout otevřenější a reflexivnější životní styl. Autonomie a svoboda mohou nahradit skrytou moc tradice otevřenou diskusí a dialogem. Ale těmto svobodám jdou v patách jiné problémy. Společnost, která žije mimo přírodu i mimo tradici – a takové jsou dnes téměř všechny západní země –, je společností, kde se v každodenním životě stejně jako kdekoli jinde vyžaduje činit neustálá rozhodnutí. Rubem přechodu k samostatnému rozhodování je vzrůst negativních návyků a závislostí. Děje se zde něco opravdu překvapujícího, ale také zneklidňujícího. Z větší části se to týká rozvinutých zemí, ale začíná se to projevovat také mezi zámožnějšími skupinami jinde ve světě. Mám na mysli rozšíření představy a reality nových závislostí. Představa návykové závislosti se původně vztahovala výlučně k alkoholismu a narkomanii. Dnes může závislost proniknout do každé oblasti jednání. Člověk může propadnout práci, cvičení, jídlu, sexu – dokonce i lásce. Důvod spočívá v tom, že tyto aktivity a také jiné části života jsou oproti minulosti mnohem méně strukturovány tradicí a zavedeným zvykem.

Stejně jako tradice je i návyková závislost určována vlivem minulosti na přítomnost; a jako v případě tradice i u závislosti hraje klíčovou roli opakování. Ale minulost, o kterou zde jde, je spíše individuální než ko-

lektivní, a opakování je vynuceno úzkostí. Sám bych tuto závislost pokládal za strnulou autonomii. Každý kontext odbourávání tradic nabízí možnost větší svobody jednání, než existovala dříve. Mluvíme o vymáhání člověka ze stisku minulosti. Závislost nastává, když je možnost volby, kterou měla autonomie přinést, paralyzována úzkostí. V tradici minulost strukturuje přítomnost pomocí sdílených kolektivních přesvědčení a pocitů. Závislý člověk je také v poddanství minulosti – ale proto, že se nedokáže odtrhnout od toho, co bylo původně svobodně zvolenou součástí životního stylu.

Jak se tradice a obyčej v celosvětovém měřítku vytrácejí, mění se i sám základ naší identity – náš pocit vlastního já. V tradičnějších situacích se pocit vlastního já opírá z velké části o stabilitu sociálních pozic jednotlivců ve společenství. Kde zaniká tradice a prosazuje se volba životního stylu, není z tohoto procesu vyňata ani osobnost. Osobní identita se musí vytvářet a přetvářet aktivněji než dříve. To vysvětluje, proč se v západních zemích staly tak populárními terapie a poradenství všeho druhu. Když Freud začínal s moderní psychoanalýzou, myslel si, že zavádí vědecký způsob léčby neuróz. Ve skutečnosti však vymyslel metodu obnovování identity člověka v počátečních stádiích kultury zbavující se tradice.

V psychoanalýze jde konec konců o to, že se jedinec navrácí do své minulosti, aby si vydobyl větší autonomii pro budoucnost. Více méně totéž platí i pro skupiny svépomoci, tak běžné v západních společnostech. Například na setkáních Anonymních alkoholiků lidé vyličí své životní příběhy a ostatní přítomní je podpoří, aby vytrvali ve své touze po změně. Ze závislosti se zotavují v podstatě přepsáním svého životního příběhu.

Boj mezi autonomií a závislostí je na jednom pólu globalizace. Na druhém je střet mezi kosmopolitním přístupem a fundamentalismem. Někdo by si myslel, že fundamentalismus existuje odevždy. Není tomu tak – vyrostl jako odpověď na procesy globalizace, které vidíme všude kolem nás. Samotný termín pochází z přelomu století, kdy byl užíván k označení náboženského přesvědčení některých protestantských sekt ve Spojených státech, zejména těch, které odmítaly Darwinovo učení. Ale ještě ani na konci padesátých let nemělo slovo „fundamentalismus“ ve velkém Oxfordském slovníku jazyka anglického své vlastní heslo. Běžným se stalo teprve v letech šedesátých.

Fundamentalismus není totéž co fanatismus nebo autoritářství. Fundamentalisté volají po návratu k základním posvátným knihám či textům, o nichž se předpokládá, že budou vykládány doslovně, a doktríny odvozené z této četby chtějí aplikovat na společenský,

ekonomický nebo politický život. Fundamentalismus tak dodává novou životnost a důležitost strážcům tradice. Pouze oni jsou s to poznat „přesný význam“ posvátných textů. Duchovenstvo nebo jiní privilegovaní vykladači získávají jak duchovní, tak i světskou moc. Mohou usilovat o přímé převzetí ctěží vlády – jako například v Íránu – nebo působit ve spojení s politickými stranami.

Fundamentalismus je kontroverzní slovo, protože mnoho z těch, kdo jsou jinými označováni za fundamentalisty, nepřipouští, že se na ně tento termín vztahuje. Můžeme mu tedy dát nějaký objektivní význam? Myslím, že ano, a pokusím se ho definovat následovně: Fundamentalismus je zablokovaná tradice. Je to tradice, která je v globalizujícím se světě, kde se ptáme po důvodech, bráněna tradičním způsobem – odkazem k rituální pravdě. Fundamentalismus proto nemá nic společného s obsahem přesvědčení, ať už náboženských, či jiných. Důležité je v něm to, jak se brání nebo prosazuje pravda přesvědčení.

Ve fundamentalismu nejde o to, čemu lidé věří, ale stejně jako je tomu u tradice obecně, proč tomu věří a jak to ospravedlňují. Fundamentalismus není omezen jen na náboženství. Čínští Rudí gardisté se svou oddaností Maově Rudé knížce jistě zařadili mezi fundamentalisty. Fundamentalismus není primárně ani odpo-

rem tradičnějších kultur vůči „westernizaci“ – odmítnutím západní zkaženosti. Fundamentalismus se může rozvíjet na půdě tradic všeho druhu. Nedává prostor dvojznačnosti, souběžné interpretaci a rozmanitosti identity – je to odmítnutí dialogu ve světě, jehož mír a kontinuita právě na dialogu závisejí.

Fundamentalismus je dítětem globalizace, na kterou reaguje a zároveň ji využívá. Fundamentalistické skupiny téměř všude široce využívají nové komunikační technologie. Než přišel v Íránu k moci Ajatoláh Chomejní, dal do oběhu videokazety a nahrávky se svým učením. Radikálové hindutvy široce využívají internet a elektronickou poštu, aby vytvořili „pocit hinduistické identity“.

Domnívám se, že ať už fundamentalismus na sebe vezme jakoukoli podobu – náboženskou, etnickou, nacionalistickou nebo přímo politickou –, je oprávněné ho pokládat za problém. Nemá daleko k použití násilí a je nepřítelem kosmopolitních hodnot.

Fundamentalismus nicméně není prostou antitezí globalizující se modernity – klade jí také otázky. Ta nejzákladnější zní: Můžeme žít ve světě, kde nic není svaté? Musím uzavřít s tím, že nemůžeme. Kosmopolité, k nimž se počítám i já sám, musí zjednat jasno v tom, že tolerance a dialog mohou být jako takové vedeny univerzálními hodnotami.

Všichni potřebujeme morální závazky, které stojí nad banálními zájmy a rozepřemi všedního života. Měli bychom být připraveni aktivně vystoupit na obranu těchto hodnot, kdykoli jsou nedostatečně rozvíjeny nebo ohroženy. Kosmopolitní morálka sama musí mít náboj citového zaujetí. Nikdo z nás by neměl proč žít, kdybychom neměli nic, zač by stálo umřít.

4. Rodina

Nejdůležitější ze všech změn, které ve světě probíhají, jsou ty, které se odehrávají v našem osobním životě – v sexualitě, v partnerských vztazích, v manželství a v životě rodiny. V tom, jak vnímáme sebe sama a jakou podobu dáváme svazkům a stykům s ostatními, dochází ke globální revoluci. Tato revoluce překonává četné projevy odporu a v různých zeměpisných oblastech a kulturách postupuje nerovnoměrně.

Tak jako u jiných aspektů unikajícího světa ani v tomto případě dobře nevíme, jaký poměr výhod a pořízích z toho vzejde. V jistém smyslu jde o ty nejsložitější a nejvíce zneklidňující proměny. Od širších problémů se většina z nás umí zpravidla celkem snadno odpoutat, a to je také jedním z důvodů, proč je tak těžká

spolupráce na jejich řešení. Vyhnout se víru změny zasahující přímo do středu našeho emocionálního života však nemůžeme.

Na světě je jen málo zemí, kde nedochází k ostré výměně názorů na rovnost pohlaví, úpravu sexuálních vztahů a budoucnost rodiny. Pokud někde taková otevřená diskuse neprobíhá, je to většinou proto, že je záměrně potlačována autoritářskými vládami nebo fundamentalistickými skupinami. V mnoha případech se tyto polemiky odehrávají na úrovni států nebo lokalit – stejně jako sociální a politické reakce na ně. Politikové a nátlakové skupiny budou tvrdit, že problémy by se okamžitě vyřešily, kdyby v dané zemi došlo ke změně politiky vůči rodině, kdyby bylo těžší, nebo naopak snadnější se rozvést.

Ale proměny zasahující osobní a emocionální sféru dalece překračují hranice každé jednotlivé země, dokonce i země tak veliké, jako jsou Spojené státy. Souběžné trendy vidíme téměř všude; liší se pouze ve stupni a v závislosti na tom, jaký kulturní kontext je obklopuje.

Například v Číně má být podle záměru státu rozvod složitější. V důsledku kulturní revoluce totiž prošly velice liberální zákony o manželství. Manželství je v duchu těchto zákonů považováno za jakousi pracovní smlouvu, která může být rozvázána, „jestliže si to jak

muž, tak i žena přeji“. I když s rozvodem jeden z partnerů nesouhlasí, může být žádost o rozvod vyhověno, jestliže se z manželství vytratila „vzájemná náklonnost“. Vyžaduje se jen dvoutýdenní čekací lhůta, po jejímž uplynutí zaplatí pár 4 dolary a od toho okamžiku je rozvedený. Míra rozvodovosti je v Číně ve srovnání se západními zeměmi stále nízká, ale prudce stoupá – což platí i pro ostatní rozvíjející se asijské společnosti. V čínských městech je čím dál častější nejen rozvod, ale i nemanželské soužití. V rozsáhlých oblastech čínského venkova je oproti tomu vše jinak. Manželství a rodina mnohem více podléhají tradici – navzdory oficiální politice omezující pomocí kombinace odměn a trestů porodnost. Manželství je domluveno mezi dvěma rodinami a uzavřeno spíše rodiči než dotýčnými snoubenci. Nedávná studie z provincie Gansu, která vykazuje jen nízkou míru ekonomického rozvoje, zjistila, že o 60 procentech manželství stále rozhodují rodiče. Jedno čínské rčení to vystihuje následovně: „Jednou se setkat, přikývnout a vzít se.“ V modernizující se Číně dochází k obratu. Mnoho z těch, kteří se dnes v městských centrech rozvádějí, bylo původně tradičním způsobem sezdáno na venkově.

V Číně se hodně hovoří o ochraně rodiny. V řadě západních zemí je tato debata ještě hlasitější. Rodina je místem bojů mezi tradicí a modernitou, ale také jejich metaforou. Snad kvůli žádné jiné z institucí, které ma-

jí kořeny v minulosti, není slyšet tolik stesků jako nad ztraceným rájem rodiny. Politici a aktivisté už pravidelně diagnostikují úpadek rodinného života a volají po návratu k tradiční rodině.

„Tradiční rodina“ je velice vágní kategorie. Různé společnosti a kultury měly rozdílné typy rodiny a rozdílné příbuzenské systémy. Například čínská rodina se vždy odlišovala od podob, jaké měla rodina na Západě. Předem vyjednané manželství nebylo ve většině evropských zemí nikdy tak běžné jako v Číně nebo v Indii. Nicméně v kulturách, které nejsou ovlivněny modernizací, rodina měla a má určité rysy, které lze pokládat za více méně společné.

Tradiční rodina byla především ekonomickou jednotkou. Zemědělskou rodinu spojovala zemědělská výroba vyžadující účast všech jejích členů a mezi zámožnějšími středními vrstvami a aristokracií byl zase hlavní bází manželství převod majetku. Ve středověké Evropě se manželství neuzavíralo na základě sexuální lásky a ani se nepokládalo za místo, kde by se takové lásce mohlo dařit. Jak říká francouzský historik Georges Duby, do manželství ve středověku nepatřila „lehkomyslnost, vášeň nebo fantazie“.

Od tradiční rodiny byla neodmyslitelná nerovnost mezi muži a ženami. Tato skutečnost je nepopiratelná. V Evropě byly ženy majetkem svých manželů nebo ot-

ců – právně definovanou movitostí. Nerovnost mezi pohlavími se samozřejmě projevovala i v sexuálním životě. Dvojí sexuální norma byla přímo spjata s potřebou zajistit kontinuitu rodové linie a dědictví. Po většinu historie muži hojně a někdy zcela okázale využívali metresy, kurtizány a prostitutky a ti zámožnější měli navíc milostné pletky se služkami. Ale muži potřebovali mít jistotu, že děti, jež mají se svými ženami, jsou skutečně jejich dětmi. U děvčat se cenilo panenství a řádné ženy musely být stálé a věrné.

V tradiční rodině nebyly na právech kráceny pouze ženy, ale také děti. Představa zákonně zakotvených dětských práv je z historického hlediska poměrně nedávná. V předmoderním období – a totéž dosud platí v tradičních kulturách dneška – nebyly děti vychovávány kvůli nim samotným nebo pro radost rodičů. Téměř by se dalo říci, že děti nebyly uznávány za individuální osobnosti. Nešlo o to, že by je rodiče nemilovali, ale pečovali o ně více kvůli jejich přínosu pro společné hospodaření než pro ně samotné. Dětská úmrtnost byla navíc děsivá. V sedmnáctém století zemřelo v Evropě a v Americe v prvním roce života skoro každé čtvrté dítě. Téměř 50 procent dětí se nedožilo deseti let.

S výjimkou určitých kruhů při dvorech nebo elitních skupin byla sexualita v tradiční rodině vždy ovládána potřebou reprodukce. Zde se slučovala tradice a přiro-

zenost. Absence účinné antikoncepce znamenala, že pro většinu žen byla sexualita nevyhnutelně úzce spojena s rozením dětí. V mnoha tradičních kulturách, včetně západní Evropy až do počátku dvacátého století, mohla žena během svého života zažít deset i více těhotenství.

Z uvedených důvodů prostupovala sexualitu idea ženské ctnosti. Dvojí sexuální norma je často považována za výtvar viktoriánské Británie, ale ve skutečnosti byla v té či oné verzi ústřední pro všechny předmoderní společnosti. Obsahovala dualistický pohled na ženskou sexualitu – ostré dělení na ctnostné ženy na jedné straně a nemravné na straně druhé. Sexuální avanturismus je v mnoha kulturách pokládán za typický kladný rys mužství. James Bond je – nebo byl – obdivován pro svoji sexuální stejně jako fyzickou zdatnost. Sexuálně nevázaná žena byla naopak téměř vždy společensky nepřijatelná, bez ohledu na to, jak velký vliv mohly získat milenky některých prominentních osobností.

Rovněž postoje k homosexualitě byly určovány směsí tradice a přirozenosti. Antropologické výzkumy ukázaly, že více kultur homosexualitu – rozhodně mužskou homosexualitu – tolerovalo nebo otevřeně schvalovalo, než odsuzovalo. V některých společnostech byli mladí chlapi přímo povzbuzováni, aby v rámci sexuální výchovy navazovali homosexuální vztahy se

staršími muži. Očekávalo se, že tyto aktivity skončí, jakmile se mladíci zasnoubí nebo ožení. Společnosti k homosexualitě nepřátelské jí obvykle opovrhovaly jako něčím obzvláště nepřirozeným. Postoj západní kultury byl extrémnější než u většiny jiných; ještě před necelým půlstoletím se homosexualita všeobecně pokládala za perversi a jako perverze se popisovala i v psychiatrických příručkách.

Odpor vůči homosexualitě je samozřejmě stále ještě obecně rozšířený a mnozí lidé – muži stejně jako ženy – zastávají i nadále dualistický pohled na ženy. Na Západě se ale za posledních několik desetiletí nejdůležitější prvky našeho sexuálního života naprosto zásadně změnily. V zásadě se dovršilo oddělení sexuality od reprodukce. Sexualita se poprvé stala něčím, co má být objevováno, rozvíjeno, měněno. A jestliže se dříve tak striktně vymezovala ve vztahu k manželství a zákonosti, dnes s nimi má jen málo společného. Vzrůstající společenskou přijatelnost homosexuality bychom neměli považovat pouze za daň liberální toleranci; je to logický důsledek oddělení sexuality od reprodukce. A v sexualitě, která nemá obsah, už z definice nemůže mít dominantní postavení heterosexualita.

To, po čem obránci tradiční rodiny v západních zemích volají, je ve skutečnosti nedávná přechodná fáze ve vývoji rodiny, která časově spadá do padesátých let

dvacátého století. Byla to doba, kdy podíl žen hledajících práci byl stále ještě poměrně nízký a kdy bylo zejména pro ženy těžké dosáhnout rozvodu, aniž by je pak provázelo stigma. Ale muži a ženy si byli v té době rovnější než dříve, a to jak právně, tak fakticky. Rodina přestala být ekonomickou entitou a zvyk uzavírat sňatek po vzoru ekonomického kontraktu nahradila představa, že základ manželství spočívá v romantické lásce. Od té doby prošla rodina dalšími významnými změnami.

Ačkoli v detailech se jednotlivé společnosti liší, téměř v celém industrializovaném světě jsou viditelné stejné trendy. V tom, co bychom mohli nazvat standardní rodinou padesátých let – kde oba rodiče žijí společně se svými manželskými dětmi, kde matka je celodenně v domácnosti a otec je živitelem rodiny –, žije dnes pouze menšina lidí. V některých zemích pochází více než třetina všech novorozenat z nemanželského poměru a prudce narostl – a vše nasvědčuje tomu, že se ještě dále zvýší – také podíl lidí, kteří žijí sami. Manželství je i nadále ve velké oblibě ve většině společností, například v USA nebo Británii – ty byly trefně označeny za společnosti vysoké sňatečnosti rozvedených. Oproti tomu ve Skandinávii zůstává velká část lidí žijících společně, a to i mají-li děti, nesezdána. Ve Spojených státech a v Evropě více než čtvrtina žen ve věku od 18 do 35 let prohlašuje, že nechce mít děti – a zdá se, že to myslí vážně.

Ve všech zemích přetrvává výskyt rozmanitých podob rodiny. V USA žije mnoho lidí, zejména nedávných přistěhovalců, stále v souladu s tradičními hodnotami. Většina rodinného života se ale transformuje v důsledku rozmachu *páru* a párovosti. Manželství a rodina se staly tím, co jsem v 1. kapitole označil termínem skórápkové instituce: jmenují se stále stejně, ale uvnitř se jejich základní charakter změnil. V tradiční rodině byl manželský pár pouze jednou částí, a často nikoli hlavní částí, systému rodiny. Stejně, ne-li větší důležitosti nabývaly v každodenním společenském životě vazby rodiče k dětem a k jiným příbuzným. Dnes je jádrem toho, co se vydává za rodinu, pár, lhotejno zda manželský nebo žijící volně. Do centra rodinného života se pár dostával s tím, jak se zmenšovala ekonomická role rodiny a základem vytváření manželského svazku se stávala láska nebo láska a sexuální přitažlivost.

Jednou utvořený pár má svou vlastní výlučnou historii, svou vlastní biografii. Je to jednotka založená na emocionální komunikaci či intimitě. Slovo intimita stejně jako mnoho jiných důvěrně známých pojmů, o kterých jsem hovořil v této knize, nám zní, jako by zde bylo už dávno, ale ve skutečnosti je velice nové. Manželství v minulosti nikdy nestavělo na intimitě – emocionální komunikaci. Ta byla nepochybně pro dobré manželství významná, ale nebyla jeho základem. Je však základem páru. Komunikace je v první řadě pro-

středkem k vytvoření svazku a následně je hlavním důvodem jeho trvání.

Měli bychom si uvědomit, o jak důležitý posun zde jde. Vytvoření a rozpad párového vztahu nyní poskytují daleko vhodnější kritéria pro popis osobního života než „manželství a rodina“. Důležitější než zjišťovat „Jsi ženatý/vdaná?“ je pro nás otázka „Máš vztah?“. Představa vztahu je také překvapivě nedávná. V šedesátých letech nikdo o „vztazích“ v tomto smyslu nemluvil. Nebylo to zapotřebí, stejně jako nebylo zapotřebí hovořit v pojmech intimity a závazku. Manželství v té době, jak dosvědčuje existence manželství vynucených otěhotněním, závazkem *bylo*.

V tradiční rodině bylo manželství považováno za přirozený stav. Jak pro muže, tak pro ženy bylo definováno jako životní stadium, kterým měla projít velká většina lidí. Na ty, kdo zůstali mimo – zejména staré panny, ale také staré mládence, pokud se stranili manželství příliš dlouho –, se pohlíželo s určitým despektem nebo blahosklonností.

Přestože statisticky je manželství stále běžným stavem, pro většinu lidí se jeho význam více méně úplně změnil. Manželství znamená, že pár má stabilní vztah a může tuto stabilitu posílit, neboť závazek deklaruje veřejně. Avšak hlavním definujícím základem života v páru už manželství není.

Zajímavá a poněkud paradoxní je v tom všem pozice dětí. Náš přístup k dětem a jejich ochrana se během několika posledních generací radikálně změnily. Děti pro nás tolik znamenají částečně proto, že se staly o mnoho vzácnějšími, a částečně proto, že rozhodnutí mít dítě je u nás ve srovnání s předcházejícími generacemi velice odlišné. Zatímco v tradiční rodině děti představovaly ekonomický přínos, v západních zemích dnes dítě na rodiče naopak klade velké finanční břemeno. Pořít dítě je dnes oproti minulosti spíše otázkou specifického rozhodnutí, které je vedeno psychickými a citovými potřebami. Obávám, které máme z účinků rozvodu na děti a z existence mnoha rodin bez otce, musíme rozumět na pozadí našich vyšších očekávání v tom, jak by mělo být o děti postaráno a jak by měly být chráněny.

Lze vymezit tři hlavní oblasti, ve kterých emocionální komunikace, a tedy intimita, nahrazuje starší pouta, která vázala osobní životy lidí k sobě navzájem – oblast sexuálních a milostných vztahů, vztahů mezi rodiči a dětmi a přátelství.

K analýze těchto oblastí bych chtěl využít představu „čistého vztahu“. Tím mám na mysli vztah založený na emocionální komunikaci, kde prospěch plynoucí z této komunikace je hlavním důvodem trvání vztahu. Nebudu přitom v úvahu vztah čistě sexuální. Také tím nemíním nic, co existuje ve skutečnosti. Hovořím o abs-

traktní představě pomáhající nám pochopit změny, které ve světě probíhají. Každá z uvedených tří oblastí – sexuální a milostné vztahy, vztahy mezi rodiči a dětmi a přátelství – se takovému modelu v realitě jen více či méně přibližuje. Klíčem k tomu, oč v nich vlastně jde, se stává emocionální komunikace či intimita.

Čistý vztah má úplně jinou dynamiku než tradičnější typy sociálních vazeb. Závisí na aktivní důvěře – otevírání se druhému. Otevřenost je základní podmínkou intimity. Čistý vztah je dále implicitně demokratický. Když jsem původně pracoval na studii o intimních vztazích, přečetl jsem k tomuto námětu spoustu odborných terapeutických pojednání i literatury o svépomocných skupinách. Upoutalo mě něco, co nebylo, jak se domnívám, dostatečně komentováno a ušlo širší pozornosti. Jestliže se podíváme na to, co terapeut rozumí dobrým vztahem – v každé z těchto oblastí –, zarazí nás, jak přímá paralela se tu nabízí k veřejné demokracii.

Rozumí se samo sebou, že dobrý vztah je ideál – většina běžných vztahů se mu ani nepřiblíží. Jsem si vědom, že naše manželské, milenecké, rodičovské a přátelské vztahy jsou často neuspořádané, konfliktní a neuspokojivé. Ale demokratické principy jsou rovněž ideální, takže také často zůstávají poněkud vzdáleny realitě.

Dobrý vztah je vztah rovných, kde každá strana má stejná práva a povinnosti. V takovém vztahu má každý úctu k druhému a chce pro něj to nejlepší. Čistý vztah je založen na komunikaci, a proto je v něm podstatné porozumět názoru druhého. Základem fungování vztahu je rozhovor či dialog. Vztahy fungují nejlépe, jestliže lidé jeden před druhým příliš mnoho neskrývají – musí zde panovat vzájemná důvěra. A důvěra se musí aktivně vytvářet; nelze ji brát jako samozřejmost. A konečně, dobrý vztah je vztah zbavený svévole, nátlaku a násilí.

Každá z těchto vlastností je v souladu s hodnotami demokratické politiky. V demokracii jsou si všichni v zásadě rovni a se stejnými právy a odpovědnostmi přichází – rozhodně alespoň v principu – vzájemná úcta. Otevřený dialog je klíčovým momentem demokracie. Demokratické systémy se snaží otevřenou diskusí o sporných záležitostech – veřejným prostorem pro dialog – nahradit autoritářskou moc či sedimentovanou sílu tradice. Žádná demokracie nemůže fungovat bez důvěry. A jestliže dá demokracie průchod autoritářství nebo násilí, bere sama sobě půdu pod nohama.

Když uplatníme tyto principy – jako ideály – na vztahy, mluvíme o něčem velmi důležitém: o možném vzniku něčeho, co budu nazývat emoční demokracií v každodenním životě. Emoční demokracie je podle

mne pro zlepšení kvality našeho života stejně důležitá jako demokracie ve veřejné sféře.

To se týká beze zbytku i vztahů mezi rodiči a dětmi. Ty nemohou a neměly by být opravdu rovnocenné. V zájmu obou stran musí mít rodiče nad dětmi pravomoc. A přece by měli v principu spoléhat na rovnost. V demokratické rodině by autorita rodičů měla být založena na nevyslovené dohodě. Rodič vposledku dítěti říká: „Kdybys bylo dospělé a vědělo to, co já, souhlasilo bys s tím, že to, co po tobě chci, je pro tebe dobré.“ V tradičních rodinách se předpokládalo – a předpokládá –, že děti mají být viděny, ale ne slyšeny. Mnoho rodičů, snad zoufalých z dětské vzpurnosti, by si vroucně přálo toto pravidlo vzkřísit. Ale návrat k němu není, a ani by neměl být možný – v emoční demokracii děti mohou odmítovat a nemělo by jim to být znemožňováno.

Emoční demokracie neznamena nedostatek disciplíny nebo absenci respektu. Prostě se jen snaží postavit je na jiný základ. Něco velmi podobného se odehrálo ve veřejné sféře, když demokracie začala nahrazovat svévolnou vládu a zákon silnějšího.

Emoční demokracie by neměla činit principiální rozdíly mezi heterosexuálními vztahy a vztahy osob stejného pohlaví. Spíše než heterosexuálové byli průkopníky v objevování nového světa vztahů a zkoumání je-

ho možností gayové. A nemohlo tomu být jinak, protože když homosexualita vystoupila ze soukromých prostor, nemohli se gayové spoléhat na normální opory tradičního manželství.

Podporovat emoční demokracii neznamena chtít oslabit rodinné povinnosti nebo veřejnou politiku vůči rodině. Demokracie vyžaduje přijetí jak práv, tak závazků daných zákonem. Na předním místě legislativy a veřejné politiky musí být ochrana dětí. Rodiče by měli být právně zavázáni pečovat o své děti do dospělosti bez ohledu na to, do jakého vztahu rodičů se děti narodí. Manželství už není ekonomickou institucí, ale jako rituální závazek může pomoci stabilizovat jinak křehké vztahy. A jestliže se to týká heterosexuálních vztahů, musí to platit i o vztazích homosexuálních.

K celému tomuto tématu vyvstává mnoho otázek – příliš mnoho na to, aby se na ně dalo odpovědět v krátké kapitole. Nejvíce nasnadě je námitka, že jsem se soustředil hlavně na trendy zasahující rodinu v západních zemích. Jak je tomu s oblastmi, kde tradiční rodina zůstává většinou nedotčena, jako v případě Číny, s níž jsem začal? Budou změny pozorované na Západě stále globálnější?

Domnívám se, že ano – ve skutečnosti se tak již děje. Otázkou není, zda budou stávající podoby rodiny modifikovány, ale kdy a jak. Odvážím se ještě dále. To,

co jsem charakterizoval jako rodící se emoční demokracii, stojí na frontové linii mezi kosmopolitním postojem a fundamentalismem. Rovnost pohlaví a sexuální svoboda žen, které jsou neslučitelné s tradiční rodinou, jsou u fundamentalistických skupin v klatbě. Odpor proti nim je vlastně jedním z definujících rysů náboženského fundamentalismu na celém světě.

Je spousta důvodů, proč mít obavy o stav rodiny na Západě i kdekoli jinde. Ale právě tak mylné jako říkat, že každá podoba rodiny je stejně dobrá jako jiná, je tvrdit, že zánik tradiční rodiny je katastrofou. Argumentaci politické a fundamentalistické pravice lze úplně obrátit. V mnoha částech světa je znepokojivější než zánik tradiční rodiny – nebo jejích aspektů – její přetrvávání. Vždyť co představuje nejdůležitější síly zavádějící demokracii a ekonomický rozvoj v chudších zemích? Rovnost a vzdělání žen. A co se musí změnit, aby byly tyto věci možné? Na prvním místě tradiční rodina.

Rovnost pohlaví však není jen jednou z klíčových demokratických zásad. Je nezbytná také pro štěstí a seberealizaci člověka. Mnoho změn, které se odehrávají v rodině, je problematických a těžce se s nimi vyrovnáváme. Ale průzkumy v USA a v Evropě ukazují, že jen málo lidí by se chtělo vrátit k tradičním mužským a ženským rolím nebo k právně vymezené nerovnosti.

Kdykoli jsem v pokušení si myslet, že nejlepší ze všech podob rodiny je ta tradiční, vzpomenu si, co mi jednou vyprávěla má prateta. Musela mít vůbec jedno z nejdelších manželství, neboť se svým manželem žila přes 60 let. Jednou se svěřila, že s ním byla po celý ten čas hluboce nešťastná. V její době nebylo úniku.

5. Demokracie

Devátého listopadu 1989 jsem byl v Berlíně, a to v části, která tehdy patřila k Západnímu Německu. Na setkání, jehož jsem se účastnil, pocházeli někteří z přítomných z Východního Berlína. Jeden z nich, který byl to odpoledne pryč, se později vrátil značně rozrušen. Byl na východě a dozvěděl se, že Berlínská zeď se každou chvíli otevře.

Část z nás se tam urychleně vydala. Ke zdi se přistavovaly žebříky a my jsme začali šplhat nahoru. Byli jsme však staženi zpět lidmi z televizních štábů, které právě dorazily na scénu. Lidé od televize říkali, že musí být nahoře první, aby nás mohli filmovat, jak vystupujeme po žebřících a staneme nahoře. Některé lidi dokonce přemlouvali, aby se vrátili dolů a šplhali podruhé, to kvůli jistotě, že pořídili dobré zpravodajské záběry.

Takto se vytváří historie v posledních letech dvacátého století. Nejenže se tam televize dostala jako první, ale zrežírovala také představení. Televizní štáby měly v jistém smyslu právo, jak bych rád dále ukázal, protlačit se dopředu. Televize totiž hrála důležitou roli při vyvíjení tlaku na prolomení zdi, stejně jako při přeměnách ve východní Evropě v roce 1989 obecně. Hnacími silami revolucí v roce 1989 byly demokracie a nezávislost. A pokusím se ukázat, že rozšíření demokracie v posledním období silně ovlivnil pokrok v globálních komunikačních technologiích.

Demokracie je pravděpodobně nejvíce aktivizující ideou dvacátého století. Dnes je na světě jen několik států, které se samy neoznačují za demokratické. Někdejší Sovětský svaz a jeho východoevropské satelity si říkaly „lidové demokracie“ a komunistická Čína to dělá dosud. Fakticky jediné země, které chtějí být výslovně nedemokratické, jsou poslední přežívající polo-feudální monarchie, jako je Saúdská Arábie – ale ani ty nezůstávají nedotčeny demokratickými tendencemi.

Co je demokracie? To je značně diskutabilní otázka, na niž se nabízí mnoho rozdílných odpovědí. Sám budu tímto termínem rozumět toto: Demokracie je systém vyžadující opravdovou soutěž politických stran o mocenské pozice. V demokracii probíhají pravidelné a spravedlivé volby, kterých se mohou účastnit všichni členo-

vé společnosti. Tato práva na demokratickou účast jdou ruku v ruce s občanskými svobodami – svobodou projevu a diskuse a svobodou vytvářet politické skupiny a sdružení a připojovat se k nim.

Demokracie není věc, která buďto je, nebo není. Demokratizace může mít rozličné formy, stejně jako mohou existovat její rozličné úrovně. Demokracie v Británii a ve Spojených státech mají například úplně jiné rysy. Jakýsi britský cestovatel se jednou v USA vyptával amerického společníka: „Jak můžete snášet vládu lidí, které by vás ani ve snu nenapadlo pozvat na oběd?“ Američan na to odvětil: „A jak vy můžete snášet vládu lidí, které by ani ve snu nenapadlo, aby pozvali na oběd vás?“

Dnes je demokrat každý, ale jistě tomu tak nebylo vždy. V devatenáctém století byly demokratické ideje zavedenými elitami a vládnoucími skupinami rezolutně odmítány a často se stávaly terčem posměchu. Demokracie sice byla inspirujícím ideálem americké a francouzské revoluce, ale po dlouhou dobu se prosazovala jen omezeně. Volební právo měla pouze menšina populace. Dokonce i někteří z nejzanícenějších obhájců demokratické vlády, jako například politický filosof John Stuart Mill, tvrdili, že volební právo by mělo podléhat jistým omezením. Mill doporučoval, aby někteří voliči měli více hlasů než jiní, díky čemuž by –

jak říkal – „moudřejší a nadanější“ měli větší vliv než „nevzdělání a méně schopní“.

Na Západě se demokracie plně rozvinula až ve dvacátém století. Před první světovou válkou měly ženy volební právo jen ve čtyřech zemích – Finsku, Norsku, Austrálii a Novém Zélandu. Ve Švýcarsku dostaly ženy volební právo teprve v roce 1974! A některé země, které se plně demokratizovaly, později prodělaly recidivu. Německo, Itálie, Rakousko, Španělsko, Portugalsko – všechny tyto země měly od třicátých do sedmdesátých let nějaké období autoritářské vlády nebo vojenské diktatury. Mimo Evropu, Severní Ameriku a Australasii existoval jen skrovný počet déletrvajících demokracií, například Kostarika v Latinské Americe.

V posledních desetiletích se však mnoho věcí pozoruhodným způsobem změnilo. Od poloviny sedmdesátých let se počet demokratických vlád ve světě více než zdvojnásobil. Demokratický systém zavedlo přes třicet dalších zemí a všechny už existující demokratické státy dále upevnily své demokratické instituce. Tyto změny započaly ve středozemní Evropě svržením vojenských režimů v Řecku, Španělsku a Portugalsku. Druhá skupina zemí, kde se demokracie rozšířila, tentokrát hlavně na začátku osmdesátých let, se nachází v Jižní a Střední Americe. Demokratickou vládu zavedlo nebo obnovilo kolem 12 zemí včetně Brazílie a Argentiny.

Běh událostí zasáhl všechny kontinenty. Po východní Evropě a částech bývalého Sovětského svazu, které k demokracii přešly po roce 1989, přišlo na řadu několik zemí v Africe. V Asii, v zemích jako jsou Jižní Korea, Tchajwan, Filipíny, Bangladéš, Thajsko a Mongolsko, probíhala demokratizace s určitými problémy a zvraty po celé období od začátku sedmdesátých let. Indie zůstává demokratickým státem od získání nezávislosti v roce 1947.

Některé státy přecházející k demokracii samozřejmě ještě nedosáhly jejího plného rozvoje nebo se zdá, že kdesi na cestě uvázly. Rusko je pouze jedním z mnoha příkladů. Jiné země se prostě vrátily zpět k tomu, co už tam dříve bylo. Argentina a některé jiné latinskoamerické země měly demokratické vlády již v minulosti a totéž platí ve východní Evropě i o České republice nebo Polsku. Demokratické vlády však bývaly často svrhávány, a tak nemůžeme mít ani teď jistotu, jak trvalý každý z těchto demokratických přechodů bude. Ale přesto od šedesátých let učinila demokracie téměř stejně velký pokrok jako v předešlých více než sto letech. Proč?

Jednu z možných odpovědí nabízejí vyznavači neotřesitelné víry v západní kombinaci demokracie a volných trhů: Jiné systémy byly vyzkoušeny a selhaly. Demokracie dopadla nejlépe, protože je nejlepší. Většině

zemí mimo západní okruh zkrátka jen nějakou dobu trvalo, než na to přišly. Částečnou platnost tohoto argumentu nepopírám. Demokracie je nejlepší. Ale to jako vysvětlení posledních vln demokratizace ob stojí jen stěží. Toto zdůvodnění neobjasňuje, proč by se takové změny měly přihodit právě v tomto historicky důležitém okamžiku.

Abychom dostali lepší vysvětlení, musíme vyřešit to, co budu nazývat paradoxem demokracie. Paradox demokracie spočívá v tom, že zatímco se demokracie, jak jsem právě popsal, šíří po celém světě, ve zralých demokraciích, které se zbytek světa chystá napodobit, panuje obecné rozčarování z demokratických postupů. Ve většině západních zemí v posledních letech poklesla důvěra v politiky. K volbám dnes chodí – zvláště v USA – méně lidí než dříve a stále více lidí, zejména mezi mladší generací, říká, že je parlamentní politika nezajímá. Proč jsou občané v demokratických zemích zjevně zklamáni z demokratické vlády a jak to, že se za těchto okolností rozšiřuje demokratická vláda ve zbytku světa?

To vysvětlují změny, které jsem analyzoval na předchozích stránkách. Vyrůstající počet lidí po celém světě už nežije život jako osud – jako poměrně stálý a jedinou provždy určený. Autoritářská vláda začíná být v nesouladu s jinými životními zkušenostmi, k nimž

mimo jiné patří i flexibilita a dynamičnost, které jsou nezbytné k soutěži v globální elektronické ekonomice. Politická moc založená na autoritářských příkazech už nemůže čerpat z rezervoáru tradicionalistické podřízenosti a uctivého respektu.

Ve světě založeném na aktivní komunikaci ztrácí jednosměrná moc – moc, která směřuje jen shora dolů – své ostří. Ekonomické podmínky – potřeba decentralizace a flexibility – se kterými se upadající sovětská ekonomika a ostatní autoritářské režimy neuměly vyrovnávat, se odrazily i v politice. V rámci globální komunikace, jejíž neodmyslitelnou vlastností je otevřenost, nemá informační monopol, na kterém byl takový politický systém založen, budoucnost.

Při událostech roku 1989 ve východní Evropě vyšel do ulic velký počet lidí, ale na rozdíl od většiny ostatních revolucí v historii zde bylo pozoruhodně málo násilí. Komunistický totalitarismus, který se zdál být systémem neúprosné moci, se vytratil, jako by vlastně ani neexistoval. Jen málo lidí si umělo představit, že apartheid v Jižní Africe zmizí bez násilného svržení. A přece se tak stalo.

Ojedinelé násilné epizody, které se odehrály v roce 1989, se týkaly obsazení televizních stanic. Ti, kdo se snažili do nich proniknout, správně pochopili jejich výsadní postavení. Komunikační revoluce vchovala ve

srovnání s dřívějším aktivnější a přemýšlivější občanstvo. Avšak tentýž vývoj zároveň vyvolává v dlouho stabilizovaných demokraciích rozčarování. Ve světě zbavujícím se tradice se politikové nemohou spoléhat na to, že své činy ospravedlní starými formami okázalosti a obřadnosti. Ortodoxní parlamentní politika se stále více vzdaluje přívalu změn pronikajících do života lidí.

Kde v této situaci stojí demokracie jako taková? Měli bychom uznat, že demokratické instituce se marginalizují právě tam, kde se zdá, že je demokracie na postupu?

V průzkumech důvěry veřejnosti ve vládu, které byly provedeny v různých západních zemích, se ukazuje několik velmi zajímavých věcí. Lidé opravdu ztratili velkou část důvěry, kterou kdysi chovali k politikům a ortodoxním demokratickým procedurám, neztratili však víru v demokratické procesy. V nedávném průzkumu v USA a hlavních západoevropských zemích odpovědělo dobře přes 90 procent obyvatel, že schvalují demokratickou vládu. Oproti obecným předpokladům se navíc většina lidí nepřestává zajímat o politiku jako takovou. Zjištění jsou vlastně opačná. Lidé jsou politikou zaujati více než dříve a to platí i pro mladší generaci. Mladší lidé nejsou, jak se často tvrdilo, rebelantskou a odcizenou generací, která je nám nepocho-pitelná.

Jsou, nebo alespoň mnoho z nich je, jen cyničtější k cílům, které si kladou politikové, a – což je velmi důležité – znepokojují je politické otázky, k nimž, jak cítí, mají politikové jen málo co říci. Mnozí považují politiku za zkorumpovanou záležitost, ve které politickým vůdcům leží na srdci spíše vlastní zájmy než zájmy občanů. Za nejdůležitější považují mladí lidé problémy spojené s ekologií, lidskými právy, politikou vůči rodině a sexuální svobodou. Pokud jde o ekonomiku, nevěří, že politici jsou schopni se vyrovnat se silami, které hýbou světem. Rozumí se samo sebou, že mnohé z těchto sil překračují úroveň národního státu. Nepřekvapuje tedy, že aktivisté raději vkládají svou energii do konkrétních zájmových skupin, neboť ty slibují, co ortodoxní politika podle všeho není schopna splnit.

Jak může být zachována demokracie a účinná vláda, když se zdá, že pozbyly svůj vliv na události? Domnívám se, že odpověď na tuto otázku existuje: V demokratických zemích je zapotřebí prohlubovat demokracii samu – budu tomu říkat *demokratizace demokracie*. Ale demokracie musí být dnes také transnacionální. Potřebujeme demokratizovat v rovině nadnárodní stejně jako na nižších úrovních. Éra globalizace vyžaduje globální reakce, a to se týká politiky právě tak jako kteřékoli jiné oblasti života.

Nutnost prohlubovat demokracii vyplývá z toho, že ve společnosti, kde občané žijí ve stejném informačním prostředí jako ti, kdo mají moc, přestaly fungovat staré mechanismy vládnutí. Západní demokratické vlády toho samozřejmě nikdy neutažovaly tolik jako komunistické státy nebo jiné typy autoritářských režimů, ale v určitých souvislostech přece jen informace tajily. Vzpomeňme si například, jak vlády USA a Británie v období studené války důsledně zamlčovaly okolnosti jaderných zkoušek a vývoje jaderných zbraní. Protekcionářství, politický klientelismus a zákulisní machinace znají také západní demokratické systémy. Často využívají tradiční symboly a tradiční formy moci, které nejsou tak zcela demokratické. Sněmovna lordů ve Spojeném království je pouze jedním z nejkřiklavějších případů takovéto praxe. S tím, jak povoluje sevření tradice, se věci, jež se kdysi zdály posvátné a úctyhodné, mohou začít jevit jako bizarní nebo dokonce směšné.

Není náhodou, že v několika posledních letech došlo po celém světě k tolika korupčním skandálům. Od Japonska k Německu a Francii a od USA k Británii plní případy korupce obsah mediálních zpráv. Nemyslím si, že by korupce v demokratických zemích byla běžnější než dříve. Spíše je v otevřené informační společnosti více viditelná a posunuly se i hranice toho, co se za korupci pokládá. V Británii například v minulosti protekční síť běžně představovaly jeden ze způsobů,

jak dosáhnout toho či onoho, a to i když byly u moci strany stojící nalevo od středu. Takové sítě se nevytratily, ale mnoho z toho, co se skrze ně obvykle dělo a co se obecně přijímalo, se nyní považuje za nezákonné.

Demokratizace demokracie bude mít v různých zemích odlišné formy v závislosti na jejich podmínkách, ale neexistuje země tak pokročilá, aby z tohoto procesu byla vyňata. Demokratizace demokracie vyžaduje, abychom dospěli k faktickému převedení moci tam, kde je – jako v Británii – stále vysoce koncentrovaná na rovině celostátní. Znamená to také přijímat účinná antikorupční opatření na všech úrovních.

To často vyžaduje reformu ústavy a větší zprůhlednění politických záležitostí. Také bychom měli být ochotni vyzkoušet alternativní demokratické postupy, zejména mohou-li pomoci přiblížit tvorbu politických rozhodnutí každodenním zájmům občanů. Jedná se například o občanské poroty nebo elektronická referenda, které sice nemohou nahradit zastupitelskou demokracii, ale jistě mohou být jejím užitečným doplňkem.

Politické strany si budou muset více než v minulosti zvyknout na spolupráci se skupinami, které se podobně jako ekologické nátlakové skupiny zaměřují na jednu konkrétní problematiku. Někteří lidé považují současné společnosti za fragmentované a dezorganizované,

ale ve skutečnosti je tomu naopak. Lidé se angažují v různých skupinách a sdruženích více než kdy dříve. V Británii náleží k dobrovolným nebo svépomocným skupinám 20krát více lidí, než je členů politických stran, a více méně totéž platí i pro ostatní země.

Skupiny věnující se nějaké konkrétní oblasti často jako první upozorňují na problémy a otázky, které mohou ortodoxní politické kruhy opomíjet, dokud není na jejich řešení příliš pozdě. Ve Spojeném království tak například už dávno před krizí s BSE poukazovaly některé skupiny a hnutí na nebezpečí kontaminace potraviného řetězce.

Demokratizace demokracie závisí také na pěstování zdravé občanské kultury. Samotný tržní mechanismus takovou kulturu vyprodukovat nemůže. Nemůže vyprodukovat ani pluralismus společensky angažovaných skupin. Měli bychom pochopit, že neexistují jen dva sektory společnosti, stát a trh – neboli sektor veřejný a soukromý. Mezi nimi je oblast občanské společnosti, zahrnující rodinu a jiné neekonomické instituce. Jednou ze součástí rozvinuté občanské kultury je vytváření emoční demokracie. Občanská společnost je arénou, ve které se musí rozvíjet demokratické postoje včetně tolerance. Občanská sféra může být podporována vládou, ale sama je zase jejím kulturním základem.

Demokratizace demokracie se netýká pouze zralých demokracií. Budování demokratických institucí může napomoci i tam, kde jsou slabé a skomírající. Například v Rusku, kde se rozšířil gangsterský kapitalismus a z minulosti přetrvává silně autoritářský duch, nemůže být budována otevřenější a demokratičtější společnost pouze shora dolů. Musí být stavěna od základu, oživením občanské kultury. Trhy nahrazující státní kontrolu tohoto cíle nedosáhnou, i kdyby byly stabilnější, než jsou. Dobře fungující demokracie byla přírodně přirovnána k třínohé stoličce. Vláda, ekonomika a občanská společnost musí být v rovnováze. Jestliže jedna sféra převládá nad zbývajícemi dvěma, vyvolává to neblahé důsledky. V někdejším Sovětském svazu ovládal stát většinu oblastí života, proto tam nebyla stabilní ekonomika a občanská společnost byla skoro zlikvidována.

Při vyvažování těchto oblastí nesmíme zapomenout na média. Média, zvláště televize, mají k demokracii dvojí vztah. Na jedné straně, jak jsem už zdůraznil, je vznik globální informační společnosti dynamickou demokratizační silou. Na druhé straně směřuje televize a ostatní média k tomu, aby vytrvalou trivializací a personalizací politických problémů zničily právě veřejný prostor pro dialog, který otevřely. Růst obřích nadnárodních mediálních společností přináší navíc nebezpečí, že nevolení podnikatelští magnáti získají obrovskou moc.

Čelit takové moci nemůže být jen záležitostí státní politiky – demokratizaci demokracie nelze zastavit na úrovni národního státu. Provádění demokratické politiky až do nynějška předpokládalo národní společenství, které si samo vládne a je schopno svou politikou usměrňovat většinu záležitostí, které se ho týkají. Předpokládalo zkrátka národní svrchovanost. Pod vlivem globalizace se však svrchovanost rozplývá. Národy a národní státy jsou sice silné i nadále, ale – jak upozorňuje politolog David Held – mezi nimi a globálními silami, které zasahují život jejich občanů, vzniká velký deficit demokracie. Ekologická rizika, výkyvy globální ekonomiky nebo globální technologické změny nerespektují hranice států a unikají demokratizačním procesům. To je také, jak jsem již uvedl, jedním z hlavních důvodů poklesu přitažlivosti demokracie právě tam, kde se nejlépe uchýtila.

Mluvit o demokracii nad úrovní státu může někomu připadat zcela nerealistické. O takových idejích se konec konců široce hovořilo už před sto lety. Místo éry globální harmonie však přišly dvě světové války a na bitevních polích dvacátého století zahynulo více než sto miliónů lidí.

Jsou snad nyní okolnosti jiné? To samozřejmě nemůže nikdo s jistotou říci, ale já věřím, že ano. Důvody jsem uvedl v předešlých kapitolách. Svět je daleko ví-

ce než před sto lety provázaný vzájemnou závislostí a povaha světové společnosti se změnila. Rubem této mince je to, že mnohem větší jsou také společné problémy, jimž jsme dnes nuceni čelit – například globální ekologická rizika.

Jak by se dalo o demokracii pečovat nad rovinou národního státu? Vkládám naděje do nadnárodních a mezinárodních organizací. Organizace spojených národů, jak už samotné jméno naznačuje, je sdružením národních států. Alespoň doposud se zřídka kdy stalo, že by zpochybnila národní svrchovanost svých členů, a vlastně to ani její zakládající listina neumožňuje. Něco jiného je Evropská unie. Vidím v ní průkopníka cesty, po níž by se mohli vydat – a velice pravděpodobně se také vydají – i v jiných regionech. Na EU není důležité to, že se nachází v Evropě, ale to, že jako první zavádí formu nadnárodní vlády. V protikladu k tomu, co říkají někteří z jejích obhájců i kritiků, není federálním ani supernárodním státem. Ale není ani pouhým sdružením národů. Země, které chtěly vstoupit do EU, dobrovolně obětovaly část své suverenity.

Ani Evropská unie dnes ještě není obzvláště demokratická. Situaci charakterizuje známý výrok, že kdyby EU zažádala o členství, nebyla by přijata. EU nesplňuje demokratická kritéria, která požaduje po svých členech. Nicméně v principu nic nebrání tomu, aby se dá-

le demokratizovala, a my bychom měli takovou změnu energicky prosazovat.

Existence EU potvrzuje kardinální princip demokracie, nahlíží-li se na ni na pozadí globálního řádu. Nadnárodní systém může aktivně přispět k demokratickým vztahům uvnitř států stejně jako mezi nimi. Evropské soudy například učinily řadu rozhodnutí, včetně opatření na ochranu individuálních práv, která se pak musela v členských zemích dodržovat.

Rozhlédneme-li se na konci dvacátého století po zeměkouli, najdeme téměř stejné množství důvodů pro optimismus i pesimismus. To se dá vhodně ilustrovat na příkladu rozšiřování demokracie. Při letmém pohledu nám demokracie připadá jako křehká květina. Navzdory tomu, že se rozšiřuje, se stále v hojném počtu vyskytují utlačovatelské režimy a v různých státech světa jsou běžně přezírána lidská práva. V Kosovu byly statisíce lidí vyhnány z domovů a na všechny snahy o nastolení vlády zákona se rezignovalo. Rád bych zde citoval několik slov reportéra, který tamní vývoj sledoval. „Téměř půl miliónu utečenců,“ napsal, „se uchýlilo do Makedonie. Z čeho budou živi, nikdo neví... Přijďte do Makedonie a pomozte nám!“ Tato slova byla publikována v *Toronto Daily Star*, reportér se jmenoval Ernest Hemingway a psalo se datum 20. října 1922.

Jistě můžeme omluvit toho, kdo si myslí, že některé problémy jsou zkrátka nepřekonatelné a beznadějně neřešitelné. Může se zdát, že demokracie kvete jen na zvlášť úrodné půdě, která byla kultivována po dlouhá období. Může se zdát, že ve společnostech nebo oblastech, které nemají bohatou historii demokratické vlády, zapustila demokracie jen mělké kořeny a je snadno odstranitelná. Ale snad se to všechno mění. Snad bychom spíše než křehkou květinu, kterou lze snadno zadupat do země, měli v demokracii vidět houževnatou rostlinu, schopnou uchytit se i na zcela neúrodné zemi. Jestliže jsou mé argumenty správné, je expanze demokracie svázána se strukturálními změnami ve světové společnosti. Nic není bez boje. Ale podpora demokracie na všech úrovních za boj stojí a má naději na úspěch. Náš unikající svět nepotřebuje méně, ale více vlády – a tu mohou poskytnout jedině demokratické instituce.

Vybraná četba

Globalizace

Albrow, Martin. *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1996.

Podle autora vstupujeme do prvního globálního věku. Spíše než hovořit o globalizaci bychom měli analyzovat způsoby, jimiž nás život v globálním věku vtahuje do nových forem vzájemné závislosti.

Bell, Daniel. „The world and the United States in 2013“. *Daedalus*, 116 (3), 1987, str. 1-31.

Tento článek je pokusem o předpověď hlavních strukturálních změn v budoucnosti. Autor v něm dochází k závěru, že mezi silami globalizace a institucemi moderního národního státu nastala nerovnováha.

Castells, Manuel. *The Rise of the Network Society* (*The Information Age*, sv. 1). Cambridge, MA: Blackwell, 1996.

První díl třísvazkové studie o nástupu „sítové společnosti“ – globálního řádu formovaného novou rolí informací v nové globální ekonomice.

Dicken, Peter. *Global Shift: Transforming the World Economy*. 3. vyd. London: Chapman, 1998.

Revidované a aktualizované pojednání o měnících se vzorcích globální ekonomické aktivity. Kniha předkládá materiál z různých oborů činnosti a ptá se, jak ekonomická globalizace ovlivňuje národní svrchovanost.

Gray, John. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. London: Granta Books, 1998.

Velmi působivá práce dokazující, že expanze globálního trhu vytváří četné sociální problémy po celém světě. Autor tvrdí, že na všechny země a všechny oblasti nemůžeme uplatňovat jen jeden model kapitalistického vývoje.

Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.

Nejúplnější úvod do problematiky globalizace dovedené až k dnešku, s velmi vyváženou analýzou rozdílných názorů. Zavádí rozlišení mezi „globálními skeptiky“ a ostatními, které jsem použil v úvodní kapitole.

Hirst, Paul Q., Grahame Thompson. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press, 1996.

Hirst a Thompson zastávají skeptický názor na globalizaci a dokazují, že stupeň ekonomické integrace na světových trzích se často značně přeceňuje.

Korten, David C. *When Corporations Rule the World*. West Hartford, CN a San Francisco, CA: Kumarian Press a Berrett-Koehler, 1995.

Studie o vývoji globální ekonomické moci, soustředující se na roli obřích korporací. Autor poukazuje na nutnost adekvátních změn, které by tuto moc omezily.

McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.

Práce zavádí často citovaný termín „globální vesnice“, který má postihnout dopad nových komunikačních technologií na náš život.

Ohmae, Kenichi. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. London: HarperCollins, 1995.

Ohmae zastává do jisté míry opačný názor než Hirst a Thompson. Globalizace podle něj postoupila natolik, že národní státy už ztratily většinu schopnosti řídit své vlastní záležitosti.

Soros, George. *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*. New York: BBS/Public Affairs, 1998. Slovensky *Kríza globálneho kapitalizmu. Otvorená spoločnosť v ohrození*. Bratislava: Kalligram 1999.

George Soros je jedním z nejúspěšnějších finančníků posledních let. Na finančních trzích vydělal jmění, ale je přesvědčen, že je třeba je začít více regulovat. Jinak bude docházet k dalším krizím podobným té, jež zasáhla ekonomiky Východní Asie v roce 1998.

Strange, Susan. *The Retreat of the State: the Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Tato práce napsaná autorkou mj. knihy *Casino Capitalism* (Oxford: Blackwell, 1986) se snaží dokázat, že vznik transnacionálních ekonomických a politických organizací vedl k důležitému mocenskému posunu v mezinárodní ekonomické politice.

Riziko

Adams, John. *Risk*. London: UCL Press, 1994.

Zajímavý příspěvek k diskusi o povaze rizika a zvládání rizik. Adams tvrdí, že analýza rizika musí brát v úvahu i to, jak lidé svým chováním na vnímaná rizika selektivně reagují.

Beck, Ulrich. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, 1992 (něm. orig. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, 1986).

Klasická kniha, která chce dokázat, že přecházíme z „industriální společnosti“ do „rizikové společnosti“. Riziková společnost je společnost poznamenaná novými nejistotami, vzestupem individualismu a zásadními změnami hlavních sociálních institucí.

Beck, Ulrich. *Ecological Politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press, 1995 (něm. orig. *Gegen-
gifte: Die organisierte Unverantwortlichkeit*, 1988).

Autor uvádí vznik ekologické politiky do vztahu k přeměně příro-
dy moderní technologií. O „přírodu“ se začínáme bát, teprve když
toho „přírodního“ už mnoho nezbývá.

Bernstein, Peter L. *Against the Gods: The Remarkable
Story of Risk*. New York: John Wiley & Sons, 1996.

Nejlepší pojednání o riziku ve vztahu k historii teorie pravděpodob-
nosti a vývoji finančních trhů. Bernstein ukazuje, jak se po staletí
vyvíjely stále subtilnější formy hodnocení rizika.

Douglas, Mary, Aaron Wildavsky. *Risk and Culture:
an Essay on the Selection of Technical and
Environmental Dangers*. Berkeley, CA: University
of California Press, 1982.

Autoři tvrdí, že riziko nelze objektivně definovat. Co budeme po-
kládat za „riziko“, závisí na tom, jaké hodnoty jako jednotlivci ne-
bo skupiny uznáváme.

Franklin, Jane (ed.). *The Politics of Risk Society*.
Cambridge: Polity Press, 1998.

Sborník článků pojednávajících o různých aspektech rizika v sou-
časných společnostech.

Knight, Frank Hyneman. *Risk, Uncertainty and Profit*.
Boston, MA: Houghton Mifflin, 1921.

V tomto klasickém textu vykládá autor pojem rizika v kontextu
ekonomické aktivity a rozvádí rozdíl mezi „rizikem“ a „nejistotou“.
Tímto rozlišením, které spočívá v tom, že zatímco riziko může být
vypočteno, nejistota nikoli, byli ovlivněni mnozí další autoři.

Raphael, Adam. *Ultimate Risk*. London: Bantam
Press, 1994.

Zajímavá úvaha o rozmanitých problémech, se kterými se setkala
Lloydova pojišťovací společnost. Autor dokládá, že potíže Lloyd-
ovy společnosti v Londýně pramenily z velkých nedostatků v analý-
ze a zvládání rizika.

Royal Society. *Risk: Analysis, Perception,
Management*. London: Royal Society, 1992.

„Oficiální“ zpráva o riziku předložená nejváženějším vědeckým or-
gánem ve Spojeném království. Podnítila řadu diskusí o „objektiv-
ním“ versus „subjektivním“ riziku.

Tradice

Ahmed, Akbar S., Hastings Donnan (eds.). *Islam, Globalization, and Postmodernity*. London a New York: Routledge, 1994.

Kniha odhaluje souvislosti mezi vzednutím vlny fundamentalismu a expanzí masmédií. Fundamentalismus není národní, ale nadnárodní jev.

Gellner, Ernest. *Postmodernism, Reason and Religion*. New York: Routledge, 1992.

Provokativní pojednání o obrodě a významu náboženství v současné době. Náboženské tradice neumírají; průběžně se ožívují.

Gross, David. *The Past in Ruins: Tradition and the Critique of Modernity*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1992.

Interpretace měnícího se charakteru tradice v perspektivě teorie kultury.

Heelas, Paul, Scott Lash a Paul Morris (eds.).

Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity. Oxford: Blackwell, 1996.

Soubor statí věnovaných úpadku tradice v současných společnostech. Vyjadřuje různé názory na to, do jaké míry tento úpadek opravdu nastal a jaké důsledky může mít.

Hobsbawm, Eric J., Terrence O. Ranger.

The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Klasická práce dokládající, že mnohé formy chování, o nichž si myslíme, že trvají od nepaměti, byly ve skutečnosti vynalezeny teprve nedávno.

Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.

Dnes již slavná studie o novém rozdělení světového společenství, které se objevilo v období po roce 1989. Huntington tvrdí, že nové zdroje konfliktů ve světě se tvoří na starých rozhraních mezi různými náboženskými civilizacemi.

Kepel, Gilles. *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. Cambridge: Polity Press, 1994. Česky *Boží pomsta: Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno: Atlantis, 1996.

Znamení a zajímavá studie o vzestupu fundamentalismu. Kniha se soustřeďuje zejména na potíže s aplikací termínu „fundamentalismus“ na islám.

Kramnick, Isaac (ed.). *The Portable Enlightenment Reader*. New York: Penguin, 1995.

Vybrané práce vůdčích myslitelů osvícenství osmnáctého století. Obsahuje i spisy barona d'Holbacha.

Marty, Martin E., R. Scott Appleby (eds.). *Fundamentalism Observed (The Fundamentalism Project, díl. 1)*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

První díl vícesvazkové studie o povaze fundamentalismu v současném světě.

Said, Edward W. *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979.

V této vlivné práci napadá autor naše představy o jiných kulturách a tradicích. Ty si často neutváříme na základě přesného popisu, ale jsou spíše odrazem povýšeného sebeobrazu západní kultury.

Shils, Edward A. *Tradition*. London: Faber & Faber, 1981.

Obečné pojednání o podstatě tradice v různých společnostech a kulturách. Autorovy argumenty vyznívají ve prospěch pozitivního náhledu na tradici jako na nepostradatelný prvek sociální kontinuity a soudržnosti.

Vidal, Denis. „When the gods drink milk: empiricism and belief in contemporary Hinduism“. *South Asia Research*, 18, 1998.

Studie o mimořádné události, která se v roce 1995 přihodila v Indii, kdy se zdálo, že obrazy boha se sloní hlavou Ganéši a ostatních božstev „skutečně“ pily mléko, které jim bylo nabídnuto.

Rodina

Burgess, Adrienne. *Fatherhood Reclaimed: The Making of the Modern Father*. London: Vermilion, 1997.

Kniha popisuje měnící se povahu otcovství v moderních společnostech. Autorka je přesvědčena, že otcovským právům by měla být věnována větší pozornost.

Coontz, Stephanie. *The Way We Never Were: American Families and the Nostalgia Trap*. New York: Basic Books, 1992.

Mistrná kritika nostalgické touhy po minulých formách rodinného života. Coontz dokazuje, že „zlatý věk“ rodiny nikdy neexistoval.

Duby, Georges. *Love and Marriage in the Middle Ages*. Cambridge: Polity Press, 1994. (z franc. orig.)

Klasická studie o manželství, lásce a sexualitě ve středověku, která ukazuje, jak se mnohé zásadní postoje tehdy odlišovaly od těch dnešních.

Foucault, Michel. *The History of Sexuality*, 1. díl. Harmondsworth: Penguin, 1981 (franc. orig. *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité*, tome I, poprvé publikováno v roce 1976). Česky *Dějiny sexuality I (Vůle k vědě)*, Hermann & synové, Praha, 1999.

Slavné pojednání o rostoucím zaujetí sexualitou na Západě. Foucault tvrdí, že morálka viktoriánské doby potlačující sexualitu pomohla vybudit naši fascinaci sexem.

Goode, William J. *World Revolution and Family Patterns*. New York a London: Free Press a Collier-Macmillan, 1963.

Klasická studie o změnách, jimiž v celosvětovém měřítku prochází rodina. Autor dokládá, že existují obecné vzorce změny, které lze zjistit v mnoha různých zemích a oblastech světa.

Jamieson, Lynn. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press, 1998.

Kniha na základě dokladů z řady západních zemí odpovídá na otázku, jak se v moderní společnosti měnily intimní vztahy.

Laslett, Peter. *The World We Have Lost*. London: Methuen, 1965.

Klasické pojednání o rodinném životě minulých generací, zpochybňující mnoho mýtů o rodině.

McLanahan, Sara S., Gary D. Sandefur. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994.

Nejlepší studie o sociálním a výchovném dopadu amerických rodin s jedním rodičem.

Phillips, Roderick. *Untying the Knot: A Short History of Divorce*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Čtivá studie o historii rozvodu v Evropě a USA.

Phoenix, Ann. *Young Mothers?* Oxford: Polity Press, 1990.

Diskuse o problému mladistvých matek v moderní společnosti.

Weeks, Jeffrey. *Sexuality*. Chichester: Ellis Horwood, 1986.

Svěží a důkladný úvod do studia sexuality, v němž autor podává vyvážené hodnocení různých polemik o její podstatě.

Demokracie

Barber, Benjamin R. *A Place for Us: How to Make Society Civil and Democracy Strong*. New York: Hill and Wang, 1998.

Diskuse o vztahu mezi demokracií, občanskou společností a korporativní mocí. Autor je přesvědčen, že fungující demokracie potřebuje kromě pevného ukotvení v občanské společnosti také regulaci vlády i podnikání.

Czempiel, Ernst O., James N. Rosenau (eds.). *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Autoři se zamýšlejí nad vznikem nových forem globálního vládnutí, které jsou důsledkem globalizace.

Dunn, John. *Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

Soubor článků věnujících se vývoji demokracie v různých částech světa. Jak naznačuje název, kniha upozorňuje, že nás čeká ještě dlouhá cesta, než z demokracie učiníme univerzálnější a uspokojivější formu vlády.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. London: Hamish Hamilton, 1992.

Autor tvrdí, že jsme dospěli ke konci historie, protože ke kapitalismu a liberální demokracii neexistuje alternativa. Připouští nicméně možnost, že tento nový svět nakonec povede k novým podobám nespokojenosti.

Held, David. *Models of Democracy*, 2. vyd.,
Cambridge: Polity Press, 1996.

Čtivá, a přesto propracovaná diskuse o různých koncepcích demokracie. Autor ji uzavírá souborem doporučení pro budoucí demokratický vývoj.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*.
Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991.

Zhodnocení vzniku demokratických institucí v zemích, které dosud neměly demokratický systém, s kritickým posouzením některých názorů na to, jak a proč jsou zaváděny.

Ostrom, Elinor. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*.
Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Studie pojednávající o tom, jaké formy vlády by byly přiměřené obecným problémům překračujícím hranice národních států.

Paolini, Albert J., Anthony P. Jarvis a Christian Reus-Smit (eds.). *Between Sovereignty and Global Governance: The United Nations, the State, and Civil Society*. London: Macmillan Press, 1998.

Sborník diskusních příspěvků o změnách zasahujících do svrchovanosti států a o vývoji globální vlády.

Rosenau, James N. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. London:
Harvester Wheatsheaf, 1990.

Autor se snaží vysvětlit přetrvávající zmatky ve světové politice zhodnocením politických, sociálních a ekonomických změn od konce druhé světové války. Tvrdí, že žijeme ve „světě bifurkací“, ve kterém je starý systém, v jehož centru je stát, zpochybňován novým multicentrickým světem nevládních organizací a kolektivit.